Дуже короткий вступ

На Свєнтокшиській вулиці у Варшаві стоїть низенький старий будинок з великим подвір'ям. На подвір'ї збираються діти, які мають виїхати на літо в село, а в старому будинку міститься контора "Товариства літніх колоній".

Дітей відправляють під наглядом вихователів у різні села, і про кожну таку поїздку можна було б написати цілу книжку.

Я розповім вам, як жили в колонії в МихалувцІ єврейські хлопчики. Я був у них вихователем. Вигадувати не стану, а розповім тільки те, що бачив і чув.

Оповідь буде цікавою.

Розділ перший

На вокзалі. Вихователі шикують хлопчиків парами й відводять до вагонів

Поїзд іде тільки через годину, а десятки колоністів уже крутяться на вокзалі, розмахують своїми полотняними торбами й з нетерпінням чекають, коли їх почнуть ставити в пари й поведуть до вагонів.

Той, хто запізниться, в колонію не поїде, а тому батьки й діти напоготові.

Вчора на Свєнтокшиській уже шикувалися в пари, тому кожен знає, який вихователь кого викликатиме по списку.

І діти уважно приглядаються: який він, цей вихователь, добрий чи злий, чи можна буде лазити на дерева, кидати в білок камінцями й галасувати вечорами в спальні? Так, ясна річ, думають лише ті, хто вже побував у колонії.

Поки що важко сказати, чому одні хлопчики вмиті і охайні, а інші — нечупари, чому одні говорять голосно і дивляться весело й сміливо, а інші — злякано туляться до матері або норовлять відійти вбік. Ще невідомо, чому одних проводжають мати й батько, брати й сестри тицяють їм коржики на дорогу, а інших ніхто не проводжає, і ніхто їм нічого не дає на дорогу.

За два-три дні, коли познайомимося, будемо знати все. А тим часом давайте ставати в пари.

— Перша пара: Гуркевич і Краузе!

Ніхто не озивається.

— Нема їх,— відповідають з юрби.

І вже хтось просить, щоб замість того, хто не з'явився, взяли в село його дитину: адже вона така кволенька! Не всіх дітей відправляють за місто: бідних і слабих набагато більше, ніж місць у колонії. Сонця й лісу стало б на всіх, та от грошей на молоко і хліб у Товариства не вистачає.

— Друга пара: Соболь і Рехтлєбен.

— Тут! — кричить Соболь, енергійно проштовхуючись наперед.

Розпашілий хлопчак зупиняється перед вихователем, усміхаючись і запитально зазираючи йому в очі.

— Молодець, Соболь! Ану, скажи: ти бешкетник?

— Бешкетник,— відповідає Соболь зі сміхом і, звергаючись до сестри, яка його проводжає, командує: — Все гаразд, можеш іти додому.

Восьмирічний хлопчик, який вперше їде сам у колонію і отак сміливо зумів пробитися крізь юрбу дорослих, а зараз стоїть переді мною, вимитий, усміхнений, готовий в дорогу, неодмінно має бути молодцем і милим бешкетником. Гак і виявилось. Він швидше за всіх навчився стелити постіль і грати в доміно, ніколи не мерзнув, ні на кого не скаржився, прокидався з усмішкою й засинав усміхаючись.

— Фішбін і Міллер старший, третя пара.

— Тут,— швидко, ніби злякавшись, відповідає батько Фішбіна.

Обидва, і батько й син, стоять зовсім близько,— видно, дуже турбувались, як би не пропустити свою чергу.

— Малий Міллер і Ейно. Ельвінг і Плоцький.

Ґуркевич вирішив не спати всю ніч, щоб не запізнитись,

а вранці мати ледве його добудилась і привела на вокзал напівсонного. Він, єдиний з усієї групи, заснув у поїзді.

Восьма, дев'ята, десята пара.

Товкотнеча, прощання, напучування, прохання.

— Не відходьте, зараз поїдемо.

Дзвінок.

Пара за парою, група за групою, ми проходимо через вокзал на перон і сідаємо до вагонів. Той, хто меткіший, займає місце біля вікна і ще усміхнеться батькам на прощання.

Другий дзвінок, третій.

Старші заспівують пісню колоністів: про ліс, про те, як непомітно летять на селі веселі хвилини. Поїзд рушає.

— Шапки тримати!

Коли їдуть у колонію, завжди хтось та загубить по дорозі шапку. Так уже повелося під час поїздок...

Розділ другий

Діти віддають гроші і листівки на зберігання.

В селі всі переодягаються в білі костюми

Не висуватись! Не штовхатись! Не смітити!

Перші дні діти часто чутимуть неприємне слово "ні!", поки не взнають, що й чому не можна. Потім заборон стає дедалі менше, а свободи дедалі більше. Навіть якби вихователь і захотів, він не зміг би так заважати дітям, як заважають їм мати, батько, бабуся, тітка чи гувернантка в багатій сім'ї,— йому просто не вистачило б часу на всі зауваження, поради й прохання. Тому дітям у колонії веселіше, ніж їхнім багатим одноліткам на розкішних курортах, де кожному малюкові не дають весело бавитися стільки дорослих.

Тим часом по сусідній колії з гуркотом промчав поїзд. Усі злякались, відскочили від вікон, а потім аж зайшлися від сміху.

Хтось упустив на підлогу бутерброд — знову радість!

— Ой, який маленький коник! —■ кричать діти, і всі кидаються до вікон, щоб глянути на дивовижу.

А це звичайнісінький великий кінь, тільки стоїть він оддалік, на лузі, а тому видається маленьким.

Діти розуміють свою помилку, коли бачать далеко-далеко в полі маленьких чоловічків і маленькі будиночки.

Зупинка. Всі співають і махають хусточками.

Дзвенить сміх, чарівний сміх, який лікує краще за найдорожчі ліки і виховує ліпше за найрозумнішого педагога.

— Здавайте поштові листівки й гроші! Перший за списком — Гуркевич. Скільки в тебе листівок?

Гуркевич віддає на зберігання десять грошів і чотири листівки. В цих листівках він буде раз на тиждень писати батькам, що він здоровий і йому добре ведеться.

У братів Круків разом двадцять грошів. Кожен одержав на дорогу по чотири гроші від батьків і по шість від ді-дус".

— Скажіть, будь ласка, пане вихователь, правда, що картопля росте в землі?

— Звичайно. А що?

— Та ось він показав мені у вікно якесь листя і каже, що це картопля. А картопля ж росте в землі — значить, її не видно.

— Скоро самі побачите, як росте картопля,— зараз ніколи... Фрідман, скільки в тебе листівок?

— Тільки дві. Тато з мамою сказали, що досить і двох. А грошей зовсім немає.

Фрідман збрехав: він приховав монетку — чотири гроші,— яку йому дав на прощання старший брат.

Фрідманів батько багато мандрував: був у Парижі, в Лондоні, навіть збирався в Америку. Та ніде він не знайшов щастя і знову вернувся на батьківщину, де багато-багато булок мусить спекти для інших, щоб заробити на буханець хліба для своїх дітей.

І важко сказати, в якому з великих міст маленький син пекаря навчився не довіряти людям і нікому не віддавати па зберігання мідні монетки в чотири гроші. Лише через кілька днів він приніс вихователеві своє скромне добро, а потім час від часу запитував: "Мої чотири гроші у вас, правда?"

— Далеко ще?— питають діти. Вони квапляться в ліс, на річку, в поле — адже ті, хто побував уже в колонії торік, розповідають чудеса.

Кажуть, у колонії є велика веранда; що воно таке могло б бути — веранда? На всіх сто п'ятдесят дітей там лише чотири кімнати — які ж це мають бути величезні зали!

Ми проїздимо по мосту. Цей міст зовсім не схожий на той, що з'єднує Прагу 1 з Варшавою. Цей міст красивіший, набагато красивіший.

— Діти, виходимо! Торбу, шапку ніхто не забув?

— Ніхто! — відповідають діти хором.

На вокзалі нас уже чекають дванадцять підвід, встелених соломою і сіном.

— Обережніше на підводах, дивіться, щоб у когось нога в колесо не попала.

— Я простежу, пане вихователь.

— Дивись добре. Поїхали!

Сонечко весело зустрічає блідих дітлахів. Спасибі тобі, добре сонечко, і зелений лісе, і веселий лужеі Спасибі вам, селянські діти, за те, що вибігаєте зі своїх хат і вітаєте усмішкою наші встелені сіном підводи!

— Далеко ще, пане вихователь?

— Ой, он наш ліс чорніє. Вже й галявину видної

А он і млин, і будинки, і, нарешті, колонія!..

— Ура! Хай живе колонія Міхалувка!

Значить, он вона яка, веранда!

Діти випивають по кухлю молока і — до роботи.

Миються з дороги, одягають білі колоністські костюми. Найбільше їх тішать кумедні полотняні шапки, схожі на кухарські ковпаки. Тепер усі мають однаковий вигляд. Малюки пишаються своїми штаньми із шлейками.

— Пане вихователь, а коли нам дадуть носовички?

— Носовички — завтра, а тепер складіть свій одяг до мішків, мішки за спину — і марш на склад! Раз, два, лівою! Там сховають ваші мішки на чотири тижні.

1

Прага — передмістя Варшави, розташоване на правому березі ВІсли.

Розділ третій

Левек Рехтлебен сумує.

Левек Рехтлебен плаче

Усе таке дивне й нове, усе так не схоже ні на Гусячу, ні на Крохмальну, ні на Драконову вулицю...

Одноповерховий будинок у лісі, ні подвір'я, ні стічної канави. Якісь дивні дерева з тернами. Ліжка стоять не біля стіни, а рядами, не в маленькій кімнатці, а у великій залі, на зразок тієї, де весілля справляють. На обід дали якусь зелену юшку, а потім молоко. Полотняні шапки і штани із шлейками. Увечері миють ноги в довгих бляшаних ночвах. У ліжку треба спати самому, подушка набита соломою. І вікна відчинені — це ж і злодій може залізти! А мама з татом далеко.

І Левек Рехтлебен першого ж вечора розплакався.

Правда, плакав він недовго, бо як не заснути після дня, сповненого таких незвичайних подій!

Але й на другий день, коли після сніданку лишилось трохи вільного часу, Левек знову став плакати.

Додому!

Чому Левек хоче додому? Може, Левек голодний?

Ні, не голодний.

Може, йому холодно?

Ні, не холодно.

Може, боїться сам спати?

Ні.

Може, вдома у нього більше іграшок?

Ні, вдома зовсім немає іграшок.

Левек знає, що тут добре, йому про це й двоюрідний брат, і хлопці з двору казали, але вдома — мама.

Ну гаразд: Левек поїде додому, тільки завтра, бо сьогодні субота, а в суботу їхати не можна. Але і в неділю Левек не зміг поїхати: брички не було. Та ось завтра, завтра він уже напевне поїде.

У понеділок Левек не плаче, проте все ще хоче додому.

— Гаразд, поїдеш після обіду, тільки, якщо ти вернешся додому, мама буде засмучена.

— Чому мама буде засмучена?

— Тому що вона муситиме оплатити дорогу.

А батько саме зараз не працює — майстер поїхав,— мама хвора, бо народилася маленька сестричка, і лікар дорого коштував.

Левек тяжко зітхнув і погодився грати в доміно.

А ввечері він знову починає потихеньку плакати, та раптом згадує, що на вокзалі на ньому була нова шапка, яку батько забрав з собою додому. Батько, мабуть, загубив нову шапку, а шапка коштувала дорого. І Левек диктує листа до батька: додому йому не хочеться, він не плаче й за домом не нудьгує, тому що йому хочеться бути здоровим і щоб у тата не було неприємностей. А що з шапкою?

Батько написав у відповідь, що шапка ціла й що він принесе її на вокзал. Левек багато разів брав у вихователя батькового листа і знову віддавав його на зберігання, він зовсім перестав збиратись додому, і колонія йому подобалася все більше й більше.

Та одного разу у Левека сталося горе: він загубив носовичок. І як не загубити, коли кишені в нього завжди набиті камінцями й шишками! Носовичок невдовзі знайшовся.

А іншого разу Левек ходив цілий день як у воду опущений, проте вже зі своєї вини: увечері в спальні він свистів і клацав пальцями. Коли наступного дня за сніданком запитали, хто вчора свистів у спальні. Левек зразу сам признався.

— І клацав пальцями,— додав він і показав, як клацав.

Левек засмаг, додав у вазі цілих три фунти, і коли їхав додому, то пообіцяв, що наступного року знову приїде

й тоді вже жодного разу не заплаче...

Розділ четвертий

Фортеця. Яєчня. Гроза.

Пожежна команда

Де сто п'ятдесят хлопчаків, там війна. Де війна, там має бути фортеця.

Від колишньої фортеці за лісом майже нічого не лишилося, тому що вона була низенька й маленька. Тепер буде наново збудовано чотири наріжних форти, високий вал для шпиталю, майданчик для військовополонених і окопи. А два головних вали, які захищають вхід до фортеці, повинні бути не менше чотирьох ліктів заввишки.

У нас дванадцять лопат. Копачі скидають куртки, засукують рукави й беруться до роботи. Кожні десять хвилин робітники змінюються.

Силачу Корцажу і старшому Пресманові доручено перший форт; Херцман з Фріденсоном і Плоцький з Капланом, у дві лопати, трудяться над другим; Грозовський, Маргулес, Рашер і Шидловський насипають фортечний вал.

Діти молодші й слабші зводять наріжні форти. Безногий Вайнраух на милицях несе вахту в лівій частині фортеці, стежить, щоб Беда не побився з товаришами,— всяке буває за роботою.

Візочки нам зробив Юзеф: розпиляв на шматки дошки, просвердлив дірки й просунув у них вірьовки; неоковирні візочки, зате міцні. А економка, добра пані Папеш, дала кілька старих відер під пісок.

Усі шишки поки що йдуть у спільну яму, потім їх поділять між супротивниками.

З села прийшли маленький Ясек із Зосею і Маня з білявим Стахом. Вони допомагають збирати шишки.

— Раз, два... раз, два...

Туди, де робота не йде, поспішають на підмогу нові партії робітників.

Сурма. Десять хвилин минуло. Друга зміна береться за лопати.

Для трамбування землі править велике каміння. Напрямок, довжину й ширину ровів показують шворки, на-ннуті між кілочками, вбитими в землю, а щоб вирівняти вал, беруть довгу дошку, горизонтально кладуть її на землю і водять нею вгору і вниз; дошка зрізає пісок, наче гострий ніж. Лишається втоптати вал босими ногами.

Сьогодні тільки початок робіт, а триватимуть вони тижнів зо два.

Раз, два... Усе дружніше піднімаються й опускаються лопати. Стій! Відпочинок.

Прибуває останній транспорт каміння, зсипають до ями останні пригорщі шишок. Діти знову надягають куртки, вмощуються біля фортеці й слухають цікаву оповідь про маленького італійця з добре відомої всім книжки Амі-чиса '.

Невдовзі четверта. Робітники стають парами і з інструментами на плечах під звуки веселого маршу вертаються додому, щоб підкріпитись. Чергові виносять на веранду миски з водою і рушники. Підвечірок подобається всім.

Та і як не сподобатись! Адже сьогодні яєчня з картоплею! Одні згрібають яєчню вбік і їдять спочатку картоплю — вона не така смачна, а яєчню лишають на закуску. Інші, менш завбачливі, їдять спершу яєчню, а потім уже картоплю. І, нарешті, треті не без підстав стверджують, що найкраще їсти все разом, тому що тоді картоплі такий смак, як у яєчні. Кожен спосіб має своїх прихильників і противників, і за столом не змовкають жваві суперечки. Іноді, щоб розв'язати суперечку,

звертаються до сторожа: він людина доросла, досвідчена і, мабуть, краще знає, як їсти яєчню з картоплею. Подекуди суперечка переходить у сварку, а якщо вже говорити відверто, дехто намагається переконати сусіда з допомогою кулаків. Ось які дивовижні в колонії звичаї...

А ввечері вдарила гроза.

Слідом за блискавкою гримнув грім, і ліс відповідає сердитим шелестом. Віконні шибки у спальні тривожно тремтять; вітер б'є по шибках великими дощовими краплями.

Здавалося б, дітям має бути страшно — гроза в лісі. Але вони спокійно засинають: знають, що в колонії не станеться нічого поганого. Можливо, хто й здригнеться при ударі грому, та ось уже всі сплять, стомлені роботою й суперечками про те, як їсти яєчню з картоплею. 1

А наступного дня знову світить сонце. Після зливи вали стали нижчі, зате міцніші. Малюки теж одержали лопати й копають під наглядом старших. Корцаж наглядає за маленьким Вайцом, Фромом і Фішбіном. Фріденсон копає з Наймайстром, який раз у раз кашляє. На допомогу прибуває Ротберг і Куліг.

З Костьольних Заремб прийшла мати з бліденьким хлопчиком, який учиться на рабина. Вона хоче порадитися з приводу здоров'я сина: їй казали, що в колонії слабкі діти стають дужими. Вона здивована, що хлопчики так тяжко працюють, а такі веселі.

А колоністи веселі тому, що сплять на соломі і п'ють молоко, і тому, що так чудесно пахне лісом і світить сонце...

Коли за тиждень земляні роботи помітно просунулись, настав час подумати про будівництво залізниці. Юзеф дав дітям непотрібну мітлу й старі граблі.

Залізничний насип, акуратно викладений камінцями й паличками, тягнеться аж до шосе. Стрілочник—Скора, тому що в нього хворе серце й він не може бігати: паровоз— Гудек Гевісгольд, тому що він свистить, мов справжній паровоз.

На будівництві зібралось багато дерева — хоч би пожежі не сталося. Довелось організувати пожежну команду.

Каски зробили з носовичків.

Кожна дружина одержує значок і сурму. Є і драбина, і тачка, і вірьовки, а от гумового шланга немає, і його замінили довгим корінняччям.

Пан Мечислав склав у полі величезну піч з високим кам'яним димарем. Діти наносили хмизу і влаштували пробну пожежу.

У різних місцях розташовуються п'ять пожежних дружин. Кожна дружина — під деревом, на дереві — сторожова вишка.

З димаря вже валує дим, тріщить сухе гілля. Мчать дружини, шикуються пожежні з сокирами, підкочує перше відро води, запряжене чотирма баскими хлопчаками.

А поліція з криком розганяє юрбу.

— Куди лізете? Назад!.. Тобі чого треба?

Достоту як на справжній пожежі!..

Автор має на увазі книгу відомого італійського письменника Де Амічиса (1846—1908) "Серце".

Розділ п'ятий

Колоністський суд. Цивільні й кримінальні справи.

Судові вироки

"Пане вихователь, він штовхається... Жбурляється піском... узяв мою ложку... не дає тратить... б'ється, заважає!"

Де сто п'ятдесят хлопчаків, там щодня тридцять сварок і п'ять бійок; де сварки й бійки, там потрібен суд. Суд має бути справедливий, користуватись авторитетом і довірою. Такий суд був у нас у Міхалувці.

Суддів троє — діти обирають їх голосуванням. Голосування проводиться щотижня. Ось на таблиці результати виборів:

Одержали голосів

Прізвище кандидата 1-Й

тиждень 2-й

тиждень 3-й

тиждень 4-й

тиждень

Пресман 4 із 25 17

Плоцький — в 16 17

Фріденсон 10 із 21 15

Каплан . 10 5 10 1

Маргулес 10 — — 11

Грозовський в 11 —

Як ми бачимо, тільки на третій тиждень діти лишилися задоволені своїми суддями: вони переобрали їх і на четвертий тиждень.

Засідання суду відбуваються в лісі або на веранді, судді сидять за столом на стільцях, обвинувачені й свідки — на довгій лаві. Публіка стоїть за лавою. Судові виконавці стежать за порядком. Вихователь, який є і прокурором (обвинувачем), і адвокатом (оборонцем), записує все до грубого зошита в чорній обкладинці. Після слухання справи судді йдуть радитись; про оголошення вироку сповіщає дзвінок.

Фішбін кинув камінцем в Ольшину і влучив йому в ногу. Правда, він ударив його не сильно, проте Ольшина заплакав.

— Ти кинув каменем в Ольшину?

— Ні.

— Але ж усі бачили, що Ольшина тримався за ногу й плакав?

— Не кидав я, і Ольшина не плакав.

Починається допит свідків. Суд попереджає, що брехня суворо карається. Встановили час і місце злочину, число й прізвище свідків.

— Ти кинув камінь?

— Ні.

Повторний допит свідків підтверджує, що Фішбін без будь-якого приводу кидав в Ольшину шишками й камінцями.

— Ти кидався в Ольшину шишками?

■— Ага, шишками кидався.

— Навіщо?

— Бо в мене було багато шишок і я не знав, що з ними робити.

— А чому ти не кинув їх на землю?

— Мені шкода було.

Серед публіки сміх.

— Ти певен, що серед шишок не було каміння?

— Не знаю.

Суд, беручи до уваги юний вік Фішбіна, присудив йому десять хвилин "карцеру".

Іноді до суду звертаються обидві сторони, як це видно з такої справи.

Чвара виникла під час ранкового прибирання.

— Це було так: я стелив постіль, а він мене штовхнув. Тоді і я його штовхнув, а він кинув на підлогу мою подушку. Я підняв свою подушку, а він мене вдарив.

— Ах ти брехун!

— Це ти брехун!

— На суді сваритись не можна. Ти кинув на підлогу його подушку?

— Бо він перший...

— Прошу відповісти: так чи ні?

— Так, але він перший!

— Свідки є?

— Усі бачили!

— Всі бачити не могли.

Суд просить назвати двох свідків.

— Хто стояв близько і бачив?

— Не знаю.

— Ти його штовхнув?

— Коли я стояв і стелив постіль...

— Знаємо. Прошу відповісти коротко: так чи ні?

— Ні.

— Ах ти брехун!

— Прошу тихіше! В суді сваритись не можна.

Ліжка сперечальників стоять поряд. Хто кого перший штовхнув, навмисно це чи ненавмисно, з огляду на відсутність свідків встановити неможливо. Тому чи не краще помиритися, ніж чекати вироку. Адже осудять, очевидно, дві сторони, коли обидві сторони зізнаються, що бились.

Ну звичайно, за таких обставин краще помиритися.

А от справа з кровопролиттям? Тут про полюбовну угоду, звісно, не може бути й мови.

Висновок лікаря гласить:

"У звинуваченого Фляшенберга розпухла права щока, на обличчі сім подряпин: одна біля носа, одна біля вуха, три на щоці і дві на підборідді. Крім того, дві подряпини на лівій руці.

У звинуваченого Заксенберга синець на лобі завбільшки з монету в чотири гроші, подряпано носа і на лівій щоці подряпина в два сантиметри".

Початку бою ніхто не бачив, але хід його відомий зі слів численних свідків.

Обидві сторони хочуть помиритись, та, оскільки збереглися криваві сліди бійки, воякам доведеться відсидіти но п'ятнадцять хвилин під арештом.

З деяких питань із звинуваченням виступає сам прокурор — вихователь.

На лаві підсудних Пливак і Шидловський.

Пливак і Шидловський пішли в поле, далеко за межі колонії, не чули дзвінка й запізнилися на сніданок.

Хіба вони не знали, що йти далі гаю заборонено? Адже вони могли заблудитися, потонути в річці, їх могли взяти на роги корови, покусати собаки! Хіба вони не знали, що на сніданок не можна запізнюватися, тому що після сніданку ми йдемо купатись? І чого вони так далеко пішли, коли й тут досить місця для гри?

Пливак і Шидловський пішли в поле по квіти.

— Панове судді! Обвинувачувані,' безсумнівно, провинилися. На сніданок, обід, підвечірок, вечерю не можна запізнюватись, бо ж не повинні сто дітей чекати одного чи двох. Не можемо ми кожного шукати й тягти до столу. На те е дзвінок, і до дзвінка треба прислухатись. Отже, слід їх покарати, але... Пливак і Шидловський пішли в поле по квіти. У місті не дозволяється рвати квіти, а тут можна. Вони так зраділи, що забули про їжу. Пливак у колонії вперше. Шидловський був у Цехоцинці, але там мало квітів. То, може, на перший раз пробачимо?

І судді після короткої наради виносять виправдувальний вирок.

* * *

Найприємніше галасувати увечері, коли лежиш у постелі.

Можливо, це навіть не так уже й приємно, бо хочеться спати й очі самі злипаються, але чому не спробувати, коли

не можна?

"Якщо я голосно свисну, крикну, занявчу або прокукурікаю, вихователь розсердиться і всім стане смішно. Спальня велика, у спальні темно, ліжок тридцять вісім — вихователь не взнає, хто свиснув. А я завтра буду хвалитись — он який я хоробрий і хитрий! Галасував найбільше, а він мене не спіймав!"

Так думають діти доти, доки самі не пересвідчаться, що вихователь ніколи не сердиться і зовсім не хоче вистежувати тих, хто галасував, а бешкетувати вечорами забороняє тільки тому, шо діти мають спати дев'ять годин і вставати о шостій ранку веселими й бадьорими.

Учора ввечері у спальні був шум. Сьогодні кожен постав перед судом, щоб відповісти на запитання, чи не кричав він, чи не нявчав, чи не плескав у долоні.

Усі кажуть "ні", усі заперечують. Лише двох вихователь учора спіймав на гарячому, і ці двоє, Вайц і Прагер, потрапили на лаву підсудних.

— Як їх покарати, панове судді? Покарання має бути суворим. Вони не тільки самі не сплять, а й іншим спати заважають. Провина їхня велика. Як же ми їх покараємо, панове судді? Та, перш ніж відповісти на це запитання, ми повинні спитати про іншу, ще важливішу річ: хіба вчора ввечері у спальні галасували тільки ці двоє, Вайц і Прагер? Ні, їх було набагато більше.

Прокурор розклав на столі план спальні й повільно заговорив:

— Галасували біля вікна, де стоять ліжка Каплана, Бєди, Плоцького і Шидловського. Галасували в середньому ряду, де сплять Вайнраух, Грозовський, Стрик, Фром і За-возник. Галасували біля другого вікна в першому ряду, де, як це видно з плану, сплять Фляшенберг, Фішбін,

Роткель і Пливак. Сміялися й плескали у долоні там, де стоять ліжка Альтмана, Лева, Вольберга і Адамовського, і, нарешті, хтось свистів у тому кутку, де сплять Найманстер, Заксенберг і Пресман. Ми запитували всіх, але ніхто не зізнався.

Прокурор замовк.

Багато хто з присутніх опустив очі.

Почервонів навіть один із суддів, коли почув своє ім'я.

— Чому вчора вдалося помітити лише Вайца і Прагера? Тому що вони не зуміли сховатися. Чому тільки вони двоє не зуміли сховатися, коли решта зуміла? Тому що вони не бешкетники, а може, вони просто не знали, що галасувати в спальні вечорами суворо заборонено. Хіба ми маємо право карати цих хлопців, коли інші, більш винні,— тому що вони виявилися хитріші и збрехали перед судом,— лишаться без покарання? Винні всі, вся спальня, всі тридцять вісім чоловік, бо винні й ті, хто чув, що сусід галасує, а не зупинив його. Тому я пропоную, панове судді, Вайца і Прагера виправдати й покарати всю групу: Грозовський не буде вам сьогодні ввечері грати на скрипці.

Довго суд радився, і вирок був такий:

"Вайцера і Прагера виправдати. Грозовський нехай грає, тому що шум у спальні більше не повториться".

І діти дотримали свого слова;

Розділ шостий

Ранок. Добрі й погані крани.

Прибирання ліжок. Цілушки

Буває, що якась незвичайна подія будить усю спальню зразу. Наприклад, необережний горобець залетів у вікно чи польова миша забрела помилково в двері. Ну хто стане спати, коли відбуваються такі події? Всі як один підхоплюються з ліжка, лізуть на вікна, і починається полювання. Одначе такі події трапляються рідко.

Звичайно за чверть шоста — легеньке шарудіння слові-

іцає про пробудження спальні, і, якщо трохи згодом вихователь кине в спальню погляд з вікна своєї кімнати, він і без годинника знає, що пора вставати.

У кутку зібралося виборне начальство і жваво обговорює вивішений розклад дня: хто сьогодні чергує, кому після сніданку йти на перев'язку, тому що під час гри в гилки він збив собі коліно; обговорюються майбутні купання і крос, прогулянка у вільшаний гай і листи додому.

Хтось розглядає квіти на вікні, чи не підросли за ніч. Один хлопчик, сидячи на ліжку, черкає кремнем об кремінь і дивується, що немає іскри, а сусід пояснює йому, в чім тут річ. Двоє хлопців ганяються один за одним між ліжками, стараючись при цьому не дуже шуміти.

І раптом хтось крикне: "Вихователь дивиться!"—і всі пірнають у постелі.

Вранці теж не можна шуміти в спальні, та не так уже й не можна, тому що все одно скоро вставати.

Багато хто ще під ковдрою спустив сорочку до пояса, щоб за першим сигналом підхопитись і зайняти кран в умивальній.

З десяти кранів найкращі — середні; з двох останніх вода ллється тоненькою цівкою, а з двох перших б'є надто сильно і бризкає. А вода холодна, кринична.

— Перший ряд, вставати!

Ніхто не забарився. Біжать, голосно лопочучи босими ногами. Хтось підсковзнеться на кам'яній підлозі умивальної — всі засміються, і він сміється.

— Пане вихователь, він у мене мило взяв!

— Хочеш подати на нього в суд?

— Ні.

Квапляться тому, що другий ряд чекає своєї черги і до сніданку стільки ще треба встигнути!

— Другий ряд, вставати!

Квапляться, тому що Юзеф не любить, коли даремно витрачають воду, а з ним треба жити мирно: він дає дітям мітлу й граблі.

— Третій ряд, вставати! Мити лице, шию, вуха, ніс, очі. Того, хто погано вмиється, я пошлю митися вдруге.1

Третій ряд біжить до кранів, другий витирається й одягається, перший застеляє постелі.

Нелегке це діло — застеляти постіль! Треба стріпнути простирадла, розрівняти солому в матраці, акуратно постелити ковдру й покласти подушку, легенько прихиливши її до спинки ліжка, потім почепити на

спинку рушник. Кожен старається зробити все це якомога краще, щоб потім з гордістю запитати:

— Пане вихователь, добре?

Молодшим допомагає черговий; лише маленький Адам-ський відмовляється від допомоги, і в нагороду за сумлінну роботу його призначено старшим по рушниках.

У спальні, коли застеляють постелі, як і під час умивання, завжди хтось комусь та перешкодить — і дістає по шиї.

— Пане вихователь, він б'ється!

— Хочеш подати на нього в суд?

— Ні.

— Тоді бігом на веранду.

Вранці у всіх гарний настрій, і тому всі охоче пробачають своїм ворогам.

Спальня порожніє, всі біжать на веранду.

Діти моляться швидко, швидко перегортають сторінки молитовника — сидєра.

Дзвінок.

— Сьогодні моя черга, пане вихователь,— мені цілушку!

У хлібі найсмачніше — цілушки, тому діти одержують їх

по черзі.

Ох, як шкода, що в хлібини тільки дві цілушки!

Діти сидять за столами, чергові розносять молоко.

Розділ сьомий

Купання. Курчата. Лелека. Очерет. Лихий чоловік. Мрії про вудочку. Гилка

Дружно йдемо до купелі,

Будем чисті і веселі.

Далі жваво Рушим як один.

Ліва, права —

Отак співають діти, крокуючи парами по галявинці, повз будинок, через сад і луг, повз млин — на річку.

Хай живуть вода і мило, Миймо руки й шию сміло. Сонце гріє,

Вітер віє.

До купелі час.

Велике, ясне, добре сільське сонечко дивиться з ласкавого усмішкою на дітей, слухає їхній спів і не питає, хто вони, звідки прийшли; гладить, розрум'янюючи золотим промінням їхні бліді обличчя.

Сором холоду боятись,

Якщо хочем гартуватись.

/ Двічі.

Мов та рибка,

Спритно й швидко Попливемо враз!

Купання — це тисяча вибухів сміху, тисяча радісних вигуків, сотня кумедних сценок і принаймні десяток подій.

— Пане вихователь, що це?

Оце так диво — квочка з курчатами! Той, хто ще не бував у селі, бачить курчат уперше.

Спіймати б одне таке пухнастеньке й потримати хоч хвилинку! Та вихователь не дозволить... Такий нестерпний, нудний чоловік цей вихователь!..

Але тоді хоча б роздивитись як слід зблизька. І пари розбігаються.

— Пане вихователь, він не йде в парі.

— Ти хочеш подати на нього в суд?

— Ні.

йдемо далі.

— Пане вихователь, а це що?

Інше диво — на даху одного будинку гніздо лелеки на колесі від воза і сам господар гнізда — лелека.

Такого великого птаха діти ще не бачили, більший за індика.

— Наче повітряна куля! — вигукує хтось.

^ А тепер — як страшно! — треба розійтись на вузенькій стежині з чередою корів. Ми зустрічаємося з ними щодня.

Корови зупиняються й дивляться з цікавістю на білі блузи і білі полотняні шапки дітей. Декотрі повертають морди й позирають скоса, ніби думають про себе: "А ці маленькі чоловічки дуже кумедні створіння. Як їм, бідолахам, мабуть, незручно ходити на двох ногах".

Дорогою на річку діти вперше бачать плуг і борону. Вони бачать, як доять корів. І нарешті — диво-дивне, чудасія! — лошатко.

Маленьке лошатко біжить поряд з бричкою, а в бричці добродій у чиновницькому кашкеті і візник. Кілька хлопчиків не втрималися і побігли за бричкою, тому що лошатко в тисячу разів красивіше за корову й лелеку.

— А ти'батогом їх, батогом! — каже добродій у кашкеті.

Хлопчики зупинилися здивовані, притихли, засмутилися, ніби пригадали щось.

— Маленьке лошатко, якому ви так зраділи,— дочка великого коня, — пояснив вихователь,— а добродій, який велів вас ударити батогом, лихий чоловік.

Добродій у чиновницькому кашкеті почервонів і нічого не сказав.

Ми йдемо далі.

По правому узбіччі дороги тягнеться канава, і в ній повно незабудок. Одного разу Флекштрумпф, збираючи квіти, вліз по пояс у грязюку і вернувся додому весь вимащений, мокрий і злий.

Біля річки росте очерет, з якого виходять чудові сопілки. У Варшаві очерет треба купувати на ринку, а тут знай собі росте і ніхто його не стереже.

На пагорку біля річки пари розділяються і всі стають в одну шеренгу, щоб, коли викупаєшся, легше було знайти одяг.

— Рибки, рибки!

Маленькі, тоненькі, мов сірники, а живуть, нишпорять біля самого берега, і ніяк їх не спіймаєш: ні рукою, ні шапкою, ні сачком з носовичка.

— Он вони, он!.. І тут, і тут!

Чому вихователь не полізе у воду й не спіймає бодай одну: адже на нього ніхто б не розсердився, йому все можна. А він стоїть і дивиться.

Ех, якби вудочку! У Янека з села є гачок, він готовий його продати за два гроші. А у Фрома є волосінь з кінського хвоста. Вудлища — на першому-ліпшому кущі. Та що з його, коли вихователь не хоче дати два гроші.

Засмучені діти беруться майструвати човни з кори і спускати їх на воду. Найкращі човни робить Вольберг: він вистругує їх уламком скла, як складаиим ножиком.

Купаються спочатку найбільш відчайдушні. Вони подовгу сидять у воді, бризкаються, хлюпаються, міряються силами, дають один одному підніжку, перекидаються, пірнають і можуть пробути під водою майже так само довго, як Янєк та інші сільські хлопчаки.

Той, хто не вийде з річки за сигналом, одержує рушником по спині. Тому діти біжать щодуху, але декотрі навмисне падають, щоб знову "на хвилинку" увійти в воду — змити пісок.

Після бешкетників купаються спокійні діти і, нарешті, Вайнраух, маленький Адамський і ті, хто кашляє ночами.

Після купання всі переходять містком без перил на другий берег. Хтось навмисне розгойдує дошку, і тоді переходити дуже страшно.

На другому боці річки безмежний луг. Праворуч він тягнеться аж до болота, де ростуть небачені квіти, ліворуч — до лісу — до темної смужки віддалік.

Тут можна було б влаштувати не один, а тисячу майданчиків для гилки, пробігати не годину, а тисячу годин.

Маленький круглий м'ячику, правда, ти любиш дітей? А вони ж тебе як люблять!

Розділ восьмий

Арон Наймайстер. Сорочка на виріст, і казка про лихого короля

Зрештою, сяк-так будь-хто з хлопців зможе розповісти казку, проте ніхто не вміє так захоплююче розповідати і ніхто не пам'ятає стільки сумних і моторошних казок, як Арон Наймайстер.

Батько Наймайстера помер три роки тому, мати працює на тютюновій фабриці, всенький день поза домом, а хлопець пі в гилки погратись не може, ні побігати досхочу, бо зразу починає кашляти. От і сидить у кутку подвір'я на Волинській вулиці та слухає казки; а згодом і сам навчився їх розповідати, його в Михалувці слухають найохочіше.

Треба, наприклад, підкоротити рукави в сорочках, бо надто довгі, а в сестри-хазяйки час на це буде тільки по обіді. Та не біда, у нашій групі є троє кравців: один у Варшаві допомагав батькові-кравцеві, другий з сестрою шиє краватки, а третій уміє пришивати пряжки до пасків і застібки до шлейок. Підкоротити рукави в кількох сорочках— для них заввиграшки. Голки й нитки вони беруть з собою до лісу.

— Ароне, розкажи нам казку!

Арон мовчить хвилину, чекає, коли слухачі повсідають-ся півколом перед ним і вгомоняться. Кравці беруться до роботи, а в лісовій тиші одна за одною плинуть казки.

— А зой,— співуче починає Наймайстер.— У давні часи жив король, у якого було семеро синів і семеро дочок. Король дуже любив своїх дітей, купував їм м'ячики, тістечка, цукерки й родзинки. У кожного з синів був годинник і шабля, оздоблена діамантами, а в дочок були сукенки з мереживом, обшиті перлами.

Одного разу прийшов до короля славетний єврейський учений, який знав усі святі писання від початку до кінця і від кінця до початку.

Цього мудреця прислали до короля євреї. Вони чули, що король любить дітей, тож вважали, що король буде добрий і до них, і хотіли оселитися в його королівстві.

Король дозволив їм жити в своїй державі, проте був лихий і жадібний. Звелів їм платити величезні податі, бо в кожного з синів було

сім разів по сім слуг, а кожен із слуг мав іще численних помічників. У кожної дочки було сім разів по сім служниць. І щодня король видавав цілі шаплики золота, щоб закупити харчів для двору.

Щораз більше наказував король євреям приносити грошей, непокірних убивав, а багатих кидав до в'язниць і забирав їхнє майно. Врешті всі вони так зубожіли, що їли тільки хліб та цибулю і в свята і в будень.

Настав день, коли король викликав до себе того мудреця, який перший до нього прийшов, і сповістив, що і його вб'є. Дав йому три дні на молитву і погодився виконати три його побажання перед смертю.

Вчений рабе постився і не спав, лише читав книги, а потім сказав свої три побажання.

Перше побажання, щоб йому дали півня, у крилах якого є білі й чорні пера, друге побажання, щоб йому дозволили вирвати з крил сім чорний пір'їн, і третє, щоб йому дозволили вирвати сім білих пір'їн з півяячих крил. Король прийшов до рабе поцікавитися, що надумав зробити перед смертю великий учений. А перед будинком стояли й чекали євреї, щоб забрати тіло мудреця і поховати на цвинтарі.

Рабин узяв півня в руку і, молячись, видер у нього перше чорне перо. І зразу ж зайшов перший служник і сказав, що в короля помер найстарший син. Тоді рабин видер перше біле перо, і зайшла перша служниця короля і, плачучи, сказала, що найстарша дочка короля померла. ІДе п'ять разів виривав рабин чорні і п'ять разів білі пера і за кожним разом заходив служник або служниця короля з сумною звісткою.

Врешті зрозумів король, що це кара божа, опустив сиву голову на груди й заплакав.

— О рабе,— вигукнув він крізь сльози,— залиш моїх двох останніх дітей, а я подарую життя тобі й твоїм братам!

Зглянувся мудрець над королем і залишив йому останніх двох дітей — і відтоді король став добрий і ласкавий.

Сорочки готові, казці кінець — ідемо на обід.

Розділ дев'ятий

Обід. Найгарніша виделка.

Листя, яке кусається. Сад на ваті

На всьому білому світі, коли люди сідають обідати, ложки й виделки вже лежать на столі; в Михалувці інакше, і на це є свої причини.

У Михалувці є нові ложки й старі, гірші ложки — лізні, потемнілі, і кращі — масивні, олов'яні. Та головне — це виделки. Є виделки красиві, нові, із залізними черенками, а є старі, у яких зубці вже трохи погнулися або один став коротший, зламався. А найкрасивіша виделка в колонії, а можливо, і на всьому білому світі — це виделка з чотирма рівними зубцями і білим роговим черенком.

І немає нічого дивного в тому, що Бєда взяв собі виделку Рашера, і тоді Рашер обміняв свою, гіршу, на сусідову виделку із залізним черенком. Потерпілий вимагає свою власність назад, суперечка, сварка, скарги; от-от почнеться загальне переселення ложок і виделок, а потім буде пролито суп, і, чого доброго, виникне бійка. Адже на веранді за кожним з чотирьох столів тридцять вісім хлопчаків, і в кожного дві руки, якими він готовий захищати своє майно.

Ось чому прибори роздають тільки тоді, коли всі вже сидять на своїх місцях.

— Сьогодні гарні виделки одержуємо ми.

Виделки роздають справедливо, по черзі, так само, як цілушки.

Якщо ви думаєте, що обід у колонії це тихий, нудний, чемний варшавський обід, ви помиляєтесь.

— Пане вихователь, правда ж фунт пір'я такий же важкий, як фунт олова?

— Правда.

— Ну, бачиш?

Тут обговорюються найважливіші події дня, туї миряться ті, хто був у сварці, і поривають дружбу недавні друзі.

"Правда, в сосні, на яку вчора м'ячик залетів, білчаче дупло?.. А в орловському лісі є вовки?.. А можна піти туди по гриби?.. А бувають рибини, які можуть проковтнути людину?"

Такі бесіди ведуться звичайно за обідом. Та є і особливі обіди — я назвав би їх військовими, шашковими, екскурсійними, коли обговорюється тільки одне питання, коли всю колонію хвилює одна тема.

Сьогоднішній обід можна назвати "садовим".

По-перше, Пергеріхт, збираючи букет, обпікся кропивою.

Чого тільки не буває на білому світі! Всі знають, що окропом можна обваритись, що собака кусається, а кінь хвицяється, але щоб листя кусало босі ноги, це вже щось геть. нечуване. ' ; —

1 Пергеріхт швидше здивований, аніж засмучений.

Ь^рім того, хлопчики взнали, що можна посадити сад на ваті, на найзвичайнісінькій ваті, яку закладають у вухо, коли воно болить. Треба тільки розкласти вату рівним шаром на тарілці, змочити водою і насипати квіткове насіння, горох або квасолю.

Діти нізащо б не повірили, та як тут не повіриш, коли своїми очима бачив?

Та, можливо, так буває тільки в колонії, у цій країні чудес?

— А у Варшаві теж ростиме?

— Аякже? На будь-якій вулиці, в будь-якій квартирі.

Діти радіють: так приємно мати свій сад, хоч би зовсім

маленький, хоч би в тарілці, зате без воріт,, біля яких стоїть сторож і не впускає бідно вдягнених дітей.

Я назвав би сьогоднішній обід "садовим" ще й тому, що на столах уперше з'явилися букети квітів. Вони займають багато місця, а їсти ж їх не можна, виходить, вони зовсім непотрібні. Хлопці мають вирішити, чи хочуть вони, щоб за обідом на столі стояли квіти, і, якщо хочуть, треба обрати старшого по квітах, щоб він виносив букети на веранду, як виносять миски для умивання і як маленький Адамський виносить рушники.

Суп і м'ясо з'їдено.

-т— Будь ласка, пане вихователь, мені ще морквяника!

— Стін, голубе, а хто вчора не їв каші з молоком?

— Я тепер завжди їстиму.

— Подивимось.

Солодкий морквяник — найулюбленіші ласощі і могутня зброя в боротьбі з примхами за столом.

Недаремно один великий вчений написав у своїй товстій книжці: "Не слід давати морквяник тому, хто не їсть каші з молоком".

— Неправда, ніхто цього не писав.

— А ти звідки знаєш, що неправда? Ти що, всі товсті книжки на світі прочитав?

— Ні, не прочитав.

— Ну, от бачиш!

Після обіду Бромберг запитує:

— Скажіть, будь ласка, а ще що-небудь буде?

— Аякже, морозиво й сигари.

І всі сміються над Бромбергом.

Розділ десятий

Кульгавий Вайнраух. Шашковий турнір.

Тамрес — переможець. Прощавай, колоніє!

Вайнраух задоволений, що ходить на милицях. Його поранили на вулиці і потім у лікарні відрізали ногу. Він охоче розповідає про лікарів у білих халатах і про сестер у великих білих очіпках. Добре йому було в лікарні, добре йому й тепер, у колонії. Добра економка завжди чогось та підкладе на тарілку, і вже не одна витівка минула Вайн-раухові безкарно.

— Пане вихователь, Вайнраух б'ється!

— А що він мене дражнить "кривоніжка" і "хуліган з Крохмальної"?..

І Вайнраух сміється, бо знає, що справу виграно. А тьопнути когось по потилиці, та так, щоб у того іскри з очей посипалися,— це його улюблений жарт, доказ ніжної дружби.

У лікарні Вайнраух навчився грати в шашки, а потім удома зробив собі шашки з картону й корків. Картон у нього завжди є, тому що він клеїть коробки для магазинів, а корки він знайшов у дворі і роздобув у товаришів.

Коли треба було розбити діте*й на групи для шашкового турніру, зробити це доручили Вайнраухові.

Турнір тривав тільки два дні, проте готувалися до нього довго. Кожен день з обіду до иолудника грали в шашки.

Одні хлопці ще тільки вчилися грати, інші — тренувалися. Найважче навчитися поводитися з дамкою, зрозуміти її роль і права на шахівниці.

— Чи можна їсти дамку? Чи можна брати дамку за фук? Чи може дамка перескакувати через дві шашки? А остання шашка обов'язково має стати дамкою?

Вайнраух учив, пояснював і грав з кожним на пробу, а потім записував його в групу тих, хто грає погано, посередньо, задовільно, добре чи відмінно. Інакше кажучи, ставив кілок, двійку, трійку, четвірку чи п'ятірку.

Як бачите, це була велика й важка робота, і у Вайнрау-ха, який старався виконати її сумлінно, уже не лишалося часу на те, шоб сваритися чи битись.

Коли всі діти були розбиті на групи, почався турнір. Кілки грали з кілками, двійки з двійками. Сили були рівними. З трьох вирішальних партій між Завозиником і Фіх-тенгольцом перша тривАла дуже довго і була визнана нічиєю, і лише дві наступні виграв Завозник.

У групі гравців посередніх переможцем став Дессен. Боротьба Ліса з Кришталом тричі кінчалася внічию. Площь-кий з Кулигом зіграли чотири партії.

Але найцікавішою була, звичайно, боротьба майстрів, таких, як Альтман, Тамрес, Вайнраух. Багато чудових комбінацій розігрувалося на шахівниці, довго й зосереджено обмірковувався кожний хід. Нарешті незаперечним переможцем шашкового турніру — без претензій з боку переможених— був визнаний не Вайнраух, а Тамрес, тому що він переміг усіх тих, хто грав на відмінно.

Можливо, в наступному році переможе Вайнраух? Та ні, через рік йому сповниться тринадцять, і він уже буде надто великим: адже колонії тільки для дітей. Тому, коли Вайнраух їхав з колонії, він, висунувшись із брички, довго махав шапкою і кричав:

— Прощавай, колоніє, адью, Михалувко!

Я часто зустрічаю кульгавого Вайнрауха у Варшаві. Він вклоняється мені й весело усміхається, мабуть, йому при цьому згадується шашковий турнір, лелека і солодкий морквяник.

Розділ одинадцятий

Листи від батьків. Чи плакав Осек через шлейки?

Останні листівки

Вранці пекар привозить хліб і листи з пошти. Листи роздаються тільки після сніданку. Тому що той, хто одержав листа, від радості вже не хоче пити молоко, а той, хто не одержав листа, теж не п'є молока, бо засмучений. А листівка ж коштує шість грошів, тобто ^іайже стільки, скільки фунт хліба. Тому вісті з дому приходять не так уже й часто.

Рубіну мати пише:

"Любий синочку, ми дуже раді, що ти купаєшся й не нудьгуєш за домівкою. Будь ввічливим і слухняним, грайся і відпочивай добре і вертайся здоровим та добрим до мами, яка тебе любить".

Таких листів, написаних польською мовою і без кумедних помилок, не дуже багато. Та хіба не те саме хотів сказати Борухів батько, коли писав йому:

"Любий синку Борух! Сповіщаю тебе, що ми, хвалити бога, здорові, чого й тобі того ж бажаємо. Уклін від батька з матір'ю. Будь слухняний і, що тобі скажуть, щоб ти точно виконував. Обнімаємо тебе здаля".

А в четвер після обіду діти пишуть у Варшаву, звісно, лише ті, хто вміє писати.

— Пане вихователю, напишіть мені, будь ласка, листа.

— Що ж тобі написати?

— Не знаю.

— Напишу, що ти бешкетник і б'єшся.

— Не треба... Напишіть, чи не плакав Осек, що я в нього взяв шлейки.

— А ти взяв у Осека шлейки?

— Мама веліла, бо мої штани подерті, а в нього із шлейками.

— То, може, краще спитати, чи не плакав Осек, що ти в нього штани взяв?

— Гаразд, спитайте...

Герш написав по-єврейському:

"Моїм дорогим батькам. По-перше, пишу, що я здоровий, і мені хотілося б знати, що чути вдома, я важу 54 фунти, їм 5 разів на день, і все вам потім розповім, і ми будуємо фортецю й копаємо землю, і мені дуже хотілося б знати, що чути вдома".

Є в листах дітей і сповнені турбот запитання:

"Чи знайшов батько місце, чи є в Хаїма робота і чи заробляє він хоч що-небудь?"

Коли хлопчик їхав у колонію, батько був без роботи.

Декотрі діти не довіряють вихователеві й воліють, щоб за них писав товариш. Товариш напише, що йому скажуть, а вихователь іще, чого доброго, поскаржиться батькам, що він учора зайшов на середину річки, де глибоко, або поліз за білкою і носа собі подряпав. З начальством краще обережніше.

І товариш, розпитавши про родичів, строчить:

"По-перше, я здоровий і кланяюсь дідусеві, і кланяюсь братові, і кланяюся сестрі, і кланяюсь братикові Моті, і кланяюсь усій сім'ї. Будьте здорові, і я їм п'ять разів на день, і кланяюсь Абрамкові, і кланяюсь тьоті, і кланяюсь одному дядечкові й другому".

Товариш читає листа вголос; виявляється, що все гаразд.

— Я вже написав, пане вихователь.

І радий: уперше в житті надсилає листа.

На четвертому тижні вихователь пише на листівках:^

"Прошу зустріти сина на вокзалі в четвер 20 липня о 12-й годині дня".

І в кінці додає:

"Ваш син веселий і ласкавий хлопчик. Ми його дуже полюбили".

Батькам буде приємно дізнатися,, що їхній син зажив. симпатії чужих людей.

— Пане вихователь, що ви про мене написали?

— Що ти не хотів їсти кашу і погано стелив постіль, нехай батько тебе відшмагає.

— Не бійся, пан вихователь жартує,— повчає досвідченіший товариш.

Розділ дванадцятий

Хаїм і Мордко. Зозуля, білка та історія про метелика. ■ Мордка називають Мацеком

Чому Хаїм, який не може пройти мимо, щоб когось не зачепити, так дружить з Мордком Чарнецьким і ніколи його не кривдить?

— Хаїм твій друг?

— Так,— киває Чарнецький.

— І він ніколи тебе не б'є?

— Ні,— жваво заперечує Мордко.

У Мордка Чарнецького великі чорні очі, завжди трохи сумні й здивовані.

Одного разу, коли діти гралися на галявинці, у вільшаному гаю закувала зозуля.

— Ку-ку,— кричить із гущавини зозуля.

^ — Ку-ку,— вторує Чарнецький і прислухається: чекає, коли птах відповість.

Довго так розмовляли — зозуля і хлопчик. Та ось птаха сполохали, і дивується Мордко, що йому ніхто не відповідає, і не віриться йому, що він говорив із зозулею.

Коли діти побачать білку, вони поводяться по-різному: одні норовлять підкрастись і схопити, тому що, як подейкують, три роки тому одному хлопчикові пощастило спіймати живу білку,— він приніс її на кухню; інші сміються від радості, дивлячись, як маленьке руде звірятко моторно скаче з гілки на гілку: людина, певне, впала б і розбила голову. Чарнецький не сміється, він тільки широко розплющує очі і дивується, що білка вміє те, чого й людина не може...

Хлопці грають у цурки. Чарнецький стоїть осторонь і дивується, що можна так спритно, так високо цурку цур-кою підкидати. Але сам грати в цурки не пробує... Так само дивиться він і на захід сонця: немовби його важливі думки опосіли. І тільки тоді опам'ятається Мордко, коли побачить щось дуже гарне...

Метелик перелітає з квітки на квітку. Чарнецький іде за ним слідом, ні, не ловить, дивується тільки, що ці снігові пластівці летять від нього немов живі. А може, вони й справді живі?

— Метелики завжди білі? — питає Мордко у Хаїма і розповідає йому таку історію.

Один хлопчик у школі розірвав аркуш паперу на дрібні клаптики й викинув у вікно. Коли папірці падали, всі висунулися з вікна: одні кричали, що це сніг, а інші, що метелики пурхають.

Прийшла сторожиха і поскаржилася, що хлопчаки в дворі насмітили; вчитель дізнався, хто кидав у вікно папірці, і побив хлопчика чубуком своєї люльки.

Хлопчик плакав, а Чарнецький дізнався тоді, що є на світі метелики. А тут, у колонії, він бачить їх своїми очима.

Діти сміються над Мордком: він не вміє стрибати через вірьовку, в горидуба бігає найгірше за всіх, м'ячика ніколи не спіймає. І прозвали Мордка Мацеком.

Вихователь пояснив дітям, що люди бувають добрі й погані, розумні й дурні; а Мацек — польське селянське ім'я, отже, ім'я людей бідних і зовсім не смішне. Дражнити когось Мацеком — це все одно, що сміятись над єврейським ім'ям Мордко. Але тільки ті, хто старший і розумніший, зрозуміли, що сказав вихователь.

А от коли Хаїм заявив: "Хто зачепить Чарнецького, по пиці дам",— усім стало ясно, що приятелів краще не займати...

Чому Хаїм, один з найвідчайдушніших бешкетників, узяв під свій захист найтихішого хлопчика в колонії?

Розділ тринадцятий

Газета "Михалувка". Чому діти погано говорять по-польському?

Ельвінг зразу здогадався, що газета "Михалувка" не приходить з Варшави, а вихователі самі її пишуть і навмисне вкладають у конверт. Нібито її з Варшави надісла-ли. Та він і слухає, коли читають газету: не можна не визнати, що відомості в ній найсвіжіші і завжди цікаві.

Різні бувають новини в газеті:

"Діти гралися в гилки і вибили шибку. Пані економка дуже сердиться".

"Грінбаум Борух побився зі своїм братом Мордком".

"Молодший Мамелок видерся на вікно і зазирнув у кухню".

"Хевельке і Шекелевський не хочуть їсти кашу".

"Ейман ударив по носі Бутермана. Бутерман пробачив Ейманові".

"Новий собака зірвався з ланцюга, і втік. Але Франек його спіймав".

"Вайнберг прокрутив дірку в шапці. Він так і ходитиме в дірявій шапці, тому що нової не одержить".

"Штабхольц пив сиру воду,-від цього в нього заболить живіт, і, можливо, йому навіть доведеться проковтнути цілу ложку касторки".

Одна стаття в газеті "Михалувка" була про черевики,— як незручно ходити в селі в черевиках і як приємно й корисно ходити босоніж; в іншій ішлося про те, як проводять час у колонії Молодець і Тюхтій. А одна стаття була присвячена літнім колоніям.

"Товариство літніх колоній" уже двадцять п'ять років посилає дітей у село.

Спочатку в село посилали дуже мало дітей, потім слали більше, а тепер щороку посилають три тисячі; половина з них, тисяча п'ятсот, хлопчики, половина — дівчатка.

На те, щоб посилати дітей у село, Товариство витрачає сорок тисяч на рік. Одяг, простирадла, мило, м'ясо, молоко— все треба купувати. Той, хто губить носовички й м'ячики, рве одяг, б'є шибки й ламає виделки, чинить погано, тому що в колонії лишиться менше грошей на

молоко й хліб, і наступного року сюди вже не зможе поїхати стільки дітей, а ті, хто лишиться в місті, будуть дуже засмучені.

У Товариства багато таких колоній, як Михалувка. Діти їздять у Цехоцінек, в Зоф'ювку і у Вільгельмувку. На колонію в Михалувці відпускають багато грошей, цілих п'ять тисяч на рік. За літо сюди приїздить дві зміни хлопчиків і дві зміни дівчаток.

Хто дає ці гроші? Дають різні люди. Один умирає, і гроші йому непотрібні; другий хоче відкупити гріхи в господа бога; третій хоче, щоб усі говорили, що він добрий; а четвертий насправді добрий: він хоче, щоб діти жили весело й були здорові.

Хто збирає ці гроші? Збирає їх голова "Товариства літ" ніх колоній" і ще інші чоловіки й жінки.

Чому вони збирають гроші?

Тому що люди вірять їм і обрали їх достоту так само, як ви тут, у Михалувці, обрали в судді Пресмана, Плоць-кого і Фріденсона.

Про літні колонії можна було б написати в газеті й трохи краще, проте єврейські діти погано розуміють по-польському, і треба писати для них простими словами.

Декотрі діти зовсім не говорять по-польському, та, незважаючи на це, чудово виходять із становища. Вони говорять:

— Пане вихователь, о-о!

Це означає: у мене задовгі штани, у мене відірвався гудзик, мене вкусив комар, яка гарна квітка, у мене немає ножа чи виделки.

Сніданок, полудник, вечеря — все називається "обід". І, коли лунає дзвоник, діти весело кричать:

— Обідати!

Звідки їм знати, що їжа в різний час дня називається по-різному, якщо вдома щоразу, коли вони голодні, одержують окраєць хліба з ледь підсолодженим чаєм?

Інша річ ті, хто мешкає на одній вулиці з польськими дітьми.

Грінбаум із Старого Мяста добре говорить по-польсько-му, у братів Фурткевичів навіть імена польські, їх звуть Генек і Гуцек. А Мосек Тбпчо разом з Франеками і Янеками голубів ганяє й навчився від них свистіти в два пальці й кричати півнем, бо мешкає він на Пшиокоповій вулиці...

Проте є у Варшаві вулиці, де якщо й почуєш польське слово, то тільки брудну лайку,— двірник розкричався, що йому "жидівське поріддя" весь двір засмітило. "А бодай ви здохли, щоб вас усіх холера вхопила!"

Тут, у селі, польська мова усміхається дітям зеленню дерев і золотом хлібів, тут польська мова зливається із співом птахів, мерехтить перлами зірок, дихає леготом річкового вітерця. Польські слова, немов польові квіти, розсипані по луках. Вони злітають увись, ясні і світлі, немов призахідне сонце.

У колонії нікого не вчать говорити по-польському — на це немає часу; дітей не поправляють, коли вони роблять помилки. їх навчають польська природа, польське небо...

Тут не ріже слух і єврейський жаргон, тому що тут це не криклива й вульгарна мова сварок та прізвиськ, а просто незнайома мова пустотливої дітвори.

І в єврейській мові є свої ніжні й зворушливі слова, якими мати заколисує хвору дитину.

А коротке, непомітне польське слово "смутно" і по-еврейському теж означає "смутно".

І коли польській чи єврейській дитині погано жити на світі, вони думають про це однаково, одним і тим же словом "смутно".

Розділ чотирнадцятий

Війна. Бій за перший форт.

Взяття другого форту. Солдат, який колупався в носі, і перемир'я

Ми вирушаємо до фортеці.

Лунають голосні звуки сурми. їм відповідають сурми загонів. Брязкіт саперних лопат. Біганина, перекличка. Майорять прапори.

Звучить команда: "По загонах, шикуйсь!"

Перші сім пар — "наступ". Ці чотирнадцять героїв битимуться з рештою. Загін нечисленний, але відважний; тричі проведені маневри довели, що він уміє воювати і його не злякає переважаюча чисельність противника.

Звучить команда: "Оборона першого форту, вперед!"

На чолі генерал Корцаж із прапором форту в руках, за ним чотири полки, кожний полк зі своїм командиром, попереду захисники двох флангів, за ними два центральних полки, які захищатимуть прапор.

Якщо укріплений на горбку прапор потрапить у руки ворога, загони повинні добровільно відступити й сапери зрівняють перший форт із землею. Бої тоді йтимуть за другий форт.

Генерал Герш Корцаж довів, що вміє битися в перших лавах, ні па хвилину не забуваючи про прапор. На випадок небезпеки він закличе підвладні йому полки на захист прапора. Генерал Корцаж відзначається мужністю, розважливістю і витримкою.

— Третій, четвертий, п'ятий полк, уперед, кроком руш!

Ці полки, як видно з плану, прикривають перший форт з тилу і з флангів. Вони мають бути готові за першим сигналом кинутися на захист форту.

Наступ налічує в своїх лавах немало сміливих і випробуваних бійців, але й захисники готові битися за свою честь до останньої краплі крові. Зіткнення цих сил обіцяє бути грізним.

А зараз, хоча попереду близький бій, мужні полки весело крокують по лісу в такт маршу.

Позаду йдуть госпітальні підводи, ті самі, що служили для перевезення піску та каміння при будівництві фортеці. Тепер на них везуть аптечку й відра з водою для обмивання поранених. Нечисленним загоном фельдшерів і санітарів командує кульгавий Вайнраух, лікарі — Сосновський і горбатий Криштал, а прапор Червоного Хреста, що забезпечує госпіталю недоторканність, несе Сікора.

Метушня серед захисників фортеці вже вщухла. Загони спокійно і швидко займають свої позиції. Прапор першого форту ледь майорить на вітрі.

Парламентер вручає генералові Корцажу папір з коротким повідомленням: "Починаємо атаку".

На довгі листи немає часу. Відповідь звучить так: "Чекаємо".

Наступаючі розділилися на невеликі загони — трійки. Дві трійки ринуть на фланги першого форту, щоб розпорошити сили оборони й відвернути їхню увагу від пагорба з прапором, а тим часом решта, три найдужчі трійки, кинуться в центр окопу, щоб одним потужним натиском збити захисників фортеці з ніг і, приголомшивши їх, зразу ж, у першій атаці, вирвати перемогу.

Хвилинне збентеження, випадкова необачність — і перевага виявиться на боці тих, хто атакує. Захоплення першого форту — це ще не взяття фортеці, проте вже крок до перемоги.

Триразовий сигнал сурми — і з табору виступає перша трійка. Бійці галопом пробігають відстань, що відділяє їх від форту, і зупиняються перед ровом, немов їх зненацька зрадила мужність. Ясна річ, це лише воєнна хитрість — необхідно приспати пильність противника.

Десятки випростаних рук, які готові були зіштовхнути сміливців у рів, опускаються. Але декотрі легковажні захисники центру покидають свої позиції й поспішають на допомогу товаришам, а вони ж, центр, що обороняє прапор, на жодну хвилину не повинні розпорошувати свої сили.

Перша трійка неквапливим підтюпцем вертається до свого окопу, і навздогін їй лунають регіт і глузування.

Знову звуки сурми: тепер уже дві трійки імітують атаку на обидва фланги — і вертаються з тим же наслідком.

—— Бояться,— переможно вирішує "оборона".

Ця впевненість у собі, цей миттєвий тріумф мало не послужив причиною катастрофи: коли почалася справжня атака і дві бічні трійки стали видиратися на вал, центр виявився майже оголеним.

Але тут на валу з'явився Герш Корцаж. Він один витримує шалений натиск ворога, поки загони, що оговталися, не підоспівають на допомогу.

Вороги вже на валу. То один, то інший промайне біля прапора. Досить відбити атаку з одного боку, як прапор намагаються захопити з другого. Той, кого зіпхнули в рів, знову лізе нагору. Хто впав, піднімається, щоб знову взяти участь у битві. їх скидають, але вони з невтомною впертістю залазять на форт.

Закони війни забороняють бити переможених; можна тільки скидати вниз нападників або стягати з валу оборонців фортеці. Завдання санітарів — допомагати піднятися тим, хто впав.

Поранених немає. Пораненим вважається той, хто заплакав, але ніхто не плаче.

Сурма грає відступ. Потомлені трійки вертаються в табір. Перша атака відбита. Проте це ще не перемир'я. За першою атакою піде друга і третя. Це тільки початок, перша проба сил, великі маневри, які дозволяють оцінити боєздатність обох армій.

Нападники проводять коротку нараду.

Знову сурмить сурма, знову битва. Здається, ще трохи— і прапор буде захоплено, але один короткий вигук: "До прапора!" — збирає розрізнених солдатів і створює навколо флангів непереборну живу стіну.

Нападники, зустрінуті переважаючими силами противника, не можуть розраховувати на взяття форту. Тільки несподіваний натиск міг

принести їм перемогу, а коли атака не вдалася, не слід марно витрачати сили: треба виснажити ворога в невпинних сутичках і чекати, поки поступово не обсиплеться і не стане нижчим високий вал форту.

Проте атакуючі втрачають терпіння, і ось спритним маневром розсіявши "оборону", вони захоплюють ворожий стяг.

— Покиньте перший форт! — закликає відозва.— Ваш прапор у нас в руках!

Завчасний тріумф!..

Встановлюється польовий телефон, і з гарячкової розмови головнокомандувачів з'ясовується, що наступаючі стали жертвою обману: взято прапор четвертого форту. Форт буде знесено з незначними збитками для оборонців фортеці. Ця звістка викликала хвилювання в таборі нападників.

До того ж нагромадилось і багато інших невідкладних справ: обмін полоненими, питання про прапороносця, вчинки солдатів Кулиги й Мільтмана, яких звинувачували в знущаннях над полоненими. Вирішено підписати перемир'я на один день.

З тріумфом вертається додому "оборона", з вірою в майбутнє крокує "наступ", щоб, скориставшись тимчасовим миром, підкріпити свої сили вечерею і сном.

На другий день було дуже жарко, тому армії лише під вечір зайняли свої позиції.

І тут виявилося, що взяття четвертого форту все ж мало деяке значення. А може, наступаючі за час перемир'я розробили чіткіший план дій? Неважко здогадатися, що єдиною темою розмов того дня була війна. Можливо також, що Корцажеві важче було умовитися зі своєю

численною армією, а може, вчорашній успіх ослабив пильність "оборони". Так чи інакше, але за першою, пробною атакою, була друга, настільки несподівана й рішуча, що не лише прапор опинився в руках наступаючих, а й частина захисників фортеці була витіснена з позицій.

Впав гордий і неприступний перший форт, зруйнований у боях ще до того, як за умовами війни його віддали саперам.

Солдат Рашер просто на полі битви одержує звання полковника; груди Шайкіндера і Прагера вже прикрашають ордени; генерал Замчиковський позбавлений звання за непорядки в дивізії; солдати Грубман, Ірблюм і Шрай-баум звільнені у відпустку по хворобі; Маргулес, Корн, Тамрес і Плоцький зазнали всю гіркоту полону.

Розпалені боєм, збагачені новим досвідом, обидві армії готуються до подальшої боротьби.

На оборону другого форту прибуває генерал Пресман (молодший). Пліч-о-пліч з ним буде битися Корцаж, герой минулих боїв, якого зрадило щастя. Резерв складе нечисленний, проте сильний загін — Ротштайн, Апте, Хехткопф і Красноброд. На шостий і сьомий форти прибувають два нових полки, їх очолюють Карась і Альтман.

Ворогуючі сторони ведуть тривалі переговори й вирішують створити третейський суд для розв'язання спірних питань. Суд сходиться після попереднього обміну охоронними грамотами на середині дороги.

І ось. коротка промова перед боєм на другому форті:

— Солдати! Перед вами пошматований клапоть сірого полотна на надломленому древку. Це честь і життя другого форту! Цей старий прапор подертий у боях, він вилиняв па полях битв, і тому він нам іще дорожчий.

Знову обмін депешами через парламентерів. Знову грає горн.

Підбадьорені успіхом, наступаючі змінили тактику: короткі, проте нищівні атаки йдуть одна за одною.

Кожна відкинута трійка негайно сходиться і знову атакує найдошкульнішу точку форту. Одначе захисники врахували сумний досвід поразки. Біля флангу ніби завмерли три полки, які не беруть участі в загальній боротьбі,— резерв і надійний захист бойового прапора. |

Зростає число героїв, зростає й число взятих у полон. І Весь п'ятий полк разом з командиром потрапляє в засідку. і Герш Рашер, раніше підвищений з рядових у полковники, одержує звання генерала. Відзначилися Харцман, Гутнер, Корчак, Гебайдер і Шпиргляс. Полковника Хоренкріга за непорядки в загонах понижено в званні. Солдата Гершфін-келя, який під час бою спокійнісінько сидів на одному з бо— < кових валів і колупався в носі, віддано до військово-польо— , вого суду. І

Колупання в носі — заняття, яке має численних прихильників і в мирний час цілком безневинне,— перетворюється на полі бою в злочин, достойний суворої кари, і і викликає обурення не лише в командування, а н в товаришів по зброї. '

В кінці другого дня боїв сапер Фляшенберг ненароком знищив польовий телефон, і знову було підписано перемир'я до наступного дня.

Вороги подають один одному руки. Під звуки тріумфаль— | ного маршу тим, хто відзначився, вручають нагороди — ордени, вирізані з червоного, голубого і жовтого паперу.

На третій день обидві сторони ладні пожертвувати обідом, тільки б прийти нарешті до якогось результату: примусити наступаючих відійти,

раз і назавжди відмовитись | від зазіхань на фортецю або ж, переконавши оборонців у марності подальшого опору, присилувати їх здати фор— і тещо на почесних умовах.

Одначе жодна із сторін не схильна до поступок. Другий І форт капітулював лише на четвертий день, та й то з вини І фатальної випадковості.

Одній з трійок пощастило вдертися на пагорб, де укріп— —лено прапор, і відламати шматок древка з цвяхом і клаптем полотнища завширшки не більше п'яти сантиметрів.

Виникло питання: чи слід вважати прапор взятим? | Оголошено перемир'я, зібрався третейський суд. Зата— 4 мувавши подих, обидві сторони чекають результатів. Нара— } да триває довго, тому що питання нелегке. і

— Що ж нам — брати ваш прапор по клаптях? Хіба | цей шматок не доводить, що прапор був у наших руках? — запитують командири "наступу".

— А хіба він не доводить,— заперечує "оборона",— що ви не змогли взяти прапор?

Суд засідає на майданчику між табором і фортецею, і до вух бійців долітають лише окремі слова збуджених ораторів.

Нарешті повернувся генерал Пресман, блідий і засмучений, і віддав наказ здати прапор другого форту ворогові, а війську — відступити до фортеці.

Пролунали скорботні звуки жалобного маршу. У командирів сльози на очах. Правосуддя перемогло.

Тільки благання дружини й малолітніх дітей врятували полковника Пергеріха, який стояв біля прапора, від покарання, яке йому загрожувало. І лише завдяки мужності, проявленій в подальших боях за фортецю, йому вдалося повернути втрачене звання й повагу товаришів.

Командування фортецею прийняв генерал Ліс.

Після кількох невдалих атак наступаючі визнали фортецю неприступною.

Угода проголошувала:

"Ми укладаємо мир на один рік. У володінні наступаючих лишаються два головних і п'ять бойових фортів. У володінні захисників лишається фортеця".

Далі йдуть підписи й велика сургучева печатка.

Розділ п'ятнадцятий

Князь Крук і його маленький брат.

Кошики з очерету. Чому Бер-Лей Крук — князь

— Чому ви звете старшого Крука князем?

— Тому що він такий недоторкливий, ніби князь який. Йому щось скажеш, а він уже й образився, і гратися не хоче.

— А маленький Крук теж князь?

— Де ж пак! Розбійник він, а не князь!

Старший Крук дбає про . брата, дає йому погратися своїм прапорцем і завжди захищає. А молодший — бешкетник і забіяка. Старшин тримає братову пелерину, коли той грається з хлопцями, щоранку заглядає йому у вуха, чи чисто вимиті, а вечорами стеле йому постіль і турботливо прикриває його ковдрою.

— Що ти розбещуєш цього зірвиголову?— питають старшого Крука. — Битися з хлопцями вміє, а постіль застелити не може.

— Нехай грається'ся,— каже Крук.— Він ще малень. йому тільки вісім.

— І ти маленький.

— Ні, мені вже дванадцять. Я працюю з батьком на шевській фабриці. Я вже великий.

Коли діти плели кошики з очерету, Крук-старший теж захотів зробити для брата кошичок. Сидять хлопчаки на східцях веранди й майструють кошики. Раптом хтось візьми й скажи, що Крук узяв у нього дві очеретини. Довгі очеретини дуже цінуються у дітей. Слово за словом, і хлопчина обізвав Крука злодієм.

Крук так засмутився, що навіть ножик для зрізування очерету його не розвеселив. Він кинув плести кошик і за вечерею нічого не хотів їсти.

— їж, Кручеку, недобре бути таким злюкою. Адже він зізнався, що це твої очеретинки, і попросив пробачення.

— Я на нього не серджусь.

Кручек став їсти, вже ложку підніс до рота:

— Ні, не можу!.. Коли в мене горе, я ніколи не їм.

— А в тебе часто буває горе?

— Тут ні, а вдома часто...

"Дорогі батьки,— писав старший Крук додому.— По-перше, повідомляю Вас, що нам тут дуже добре. Якби це почути й від Вас! Ми не нудьгуємо за домом і щодня ходимо в ліс. По-друге, час ми проводимо цікаво, і Хаїм слухняний. Будьте здорові й бадьорі. Кланяємось Вам — я, Бер-Лейб, і Хаїм".

Хтось жартома прозвав Крука князем. Хоча це й жарт, він не такий далекий від правди.

Є два царства: одне — царство розваг, розкішних віталень і красивих нарядів. Тут князі ті, хто споконвіку були багатими, ті, хто безтурботніше за всіх сміються й найменше трудяться. Є й інше царство — величезне царство турбот, голоду й непосильної праці. Тут з раннього дитинства знають, почім фунт хліба, піклуються про молодших братів і сестер, трудяться нарівні з дорослими. Чарнецький і Крук — князі в царстві невеселих думок і чорного хліба; вони князі з батьків і прадідів; вони одержали свій почесний титул ще в давні часи.

Розділ шістнадцятий

Обов'язки вихователів. Генерал стає конем.

Як вівці навчили розуму людину

У колонії чотири вихователі, і кожен по-своєму заважає дітям веселитись.

Пан Герман знає багато пісеньок і завжди боїться, щоб хтось із дітей не захворів на кір чи не зламав собі ногу. В його групі не можна носити з

собою палиць і лазити на дерева; йому не подобається гра у війну, і, коли вітряно, він не хоче вести дітей купатись.

У другого вихователя, пана Станіслава, вічно щось болить: спочатку боліло горло, потім ясна, потім гикавка напала. Він п'є ліки — залізо в пігулках, і в нього є сурма, на якій він прекрасно грає зорю. Це він зробив бігову доріжку і пришив крила ангелові, в живих картинах.

Пан Мечислав показує кумедні малюнки в чарівному ліхтарі і всілякі фокуси; а ще він дістає з даху веранди м'яча, коли діти його туди закинуть.

Четвертий вихователь — незграбний, у гилки грати не вміє, але він пише книжки, і йому здається, що він дуже розумний. А по правді сказати, як ми скоро побачимо, розуму його навчили вівці.

Мав бути ще й п'ятий вихователь, але він, на щастя, одружився, і дружина не пустила його в колонію.

Цих чотирьох ми називаємо то наглядачами, то вихователями, то вчителями — та їм і справді доводиться бути всім потроху.

Вранці дітям треба намилювати під крапом голови, і тоді вихователь — банщик. Коли видають чисту білизну і одяг, вихователь — кравець: він приміряє і підганяє все за міркою. Щоранку черговий приміряє гудзики, які відірвалися вчора. Однак трапляється, що після обіду відірветься такий гудзик, без якого недовго втратити вельми важливу частину туалету,— і тоді вихователь сам береться за голку і думає при цьому, що іноді приємніше пришити гудзик, ніж прочитати книжку, тому що чесно пришитий гудзик завжди дасть користь.

За обідом вихователь виконує роль кельнера, а якщо в когось хитається зуб, він видере ного без допомоги об-цсньок — і тоді він зубний лікар.

— У кого ще зуб хитається?

— У мене, пане вихователю, у мене!

І лізуть навіть такі, у яких зуб зовсім і не хитається, тому що нікому не хочеться бути гіршим за інших.

А як часто вихователеві доводиться розв'язувати всілякі заплутані суперечки!

— Скажіть, будь ласка, хіба грішно купувати хліб для горобців? Мій дід завжди кидає горобцям крихти, а коли в нього немає крихт, він кришить хліб. А Шерачек каже, що це грішно. Ага, от бачиш, зовсім і не грішно!

А втім, якщо взяти до уваги, що генералові Корцажу довелося бути конем під час тріумфального маршу, ангелом у живих картинах і судовим виконавцем на суді, а красуня королева водночас є старшою по прибиранню постелей, то не доводиться дивуватись, що вихователь виконує зразу стільки обов'язків. А скільки в нього клопоту й турбот!

"Скажіть дітям, щоб не витягали каміння з-під веранди!" "Не дозволяйте дітям Здирати кору з дерев!" — скаржиться Юзеф. Юзеф сторожує колонію, і в нього є великий револьвер, але на колонію ще ніхто не нападав, і тому невідомо, стріляє револьвер чи ні.

— Ви тільки подивіться, на що схожа ця блуза!

1 справді, блуза Бромберга вигляд має жахливий: жодного гудзика, тільки петлі, і кожна петля завбільшки з велику табакерку.

— Боже мій, третю шибку розбили! Що скаже пан секретар Товариства, коли про це взнають у Варшаві?

І вихователь покірливо й скрушно схиляє голову перед розгніваною економкою.

Проте лісову колонію ніби хто зачаклував: незважаючи на турботи, всім радісно й весело. Якщо й розсердиться хтось, то ненадовго, наче жартома,— нахмурить брови й тут-таки не витримає, усміхнеться.

Тому що тут робиться чудове діло, твориться чудесна наука. Вихователі вчать дітей, діти — вихователів, а тих і інших навчають сонце й золоті від збіжжя поля.

А одного з вихователів, як я вже казав, розуму навчили вівці. Було це так.

— Ходімо, діти, я вам розповім цікаву історію,— сказав якось дітям цей вихователь.

І діти цілою юрбою, чоловік сто, підбігли послухати цю оповідь.

— Сядемо отут,— пропонує один.

— Ні, підемо далі в ліс,— каже вихователь, пишаючись тим, що стільки дітей ідуть за ним, щоб його послухати.

І так дійшли вони аж до узлісся й повсідалися тут великим півколом.

— Не штовхайтеся, я говоритиму голосно, всім буде чути,— каже вихователь, а сам задоволений, що діти штов-хаютвся і сваряться, намагаючись сісти якомога ближче, щоб нічого не пропустити.

—: Ну, тихіше, починаю. Одного разу...

.Раптом Бромберг, той самий, у якого на блузі тільки петлі, а .гудзиків жодного, повернувся, став на одне коліно і, дивлячись удалину, оголосив тоном людини, яка не може помилитись: . ,

, , —г— Он вівці йдуть.

. Справді, по дорозі гнали отару овечок.

Вівці йшли у хмарі куряви, безладно штовхаючись, кумедні, лякливі. І діти всі як один зірвалися з місця, забувши про цікаву історію, і помчали дивитися на овечок.

Вихователь лишився сам. У цю хвилину йому правда, було не по собі, зате відтоді він менше вірить у свій хист оповідача ,й тому став скромніший, а отже, й розумніший. Вівці навчили його розуму.

Розділ сімнадцятий

"Гніздо розбійників".

Свідок із села. Прощання

Бодай один раз за літо має статись якась жахлива подія. Два роки тому по колонії проїжджав у бричці адвокат із Любліна, а діти стали кидати в нього шишками. Адвокат хотів потім написати в газету, що колоністи нападають на людей, та врешті пробачив хлопчакам. Торік троє хлопчиків пішли купатися, сіли в човен, а човен знесло течією. Добре, що мірошник вчасно підоспів на допомогу. А цього року колонією пройшла чутка, що наші діти закидали камінцями дурника-єврея, який проходив мимо, і розбили йому голову так, що в бідолахи кров цебеніла. Якась сільська жінка пожаліла його, промила йому рану й напоїла молоком на дорогу.

У цьому кепському ділі запідозрено п'ятьох.

То як же це було?..

Дорогою через колоністський ліс ішов єврей з мішком за плечима і парою дірявих чобіт у руках. Йшов і сам із собою розмовляв. Діти побачили його й ну сміятись, а він їм язика показав. Тоді хтось кинув йому в чобіт шишку, а чобіт був дірявий, і шишка випала. А другий хлопчисько питає, що він у мішку несе.

— У цьому мішку десять разів по десять тисяч карбованців,— каже єврей.

Хлопчисько став просити, щоб він дав йому карбованця, коли він такий багатий.

Ну, а потім що?

От і все, єврей пішов своєю дорогою, а вони лишилися гратись у лісі.

Прибігла, захекавшись, баба з села розповісти, як було діло.

Які там два відра крові, хто такі небилиці наплів? Вона цього дурника знає: він завжди тут крутиться, в їхніх краях. Еге ж, дала вона йому молока. А потім веліла йти в колонію — там, можливо, і м'яса дадуть,— та він не захотів, каже, хлопчаки ці сущі розбійники. Що правда, то правда: "Розбійники,—каже,— камінням у мене кидалися". Та й то сказати, видно, що кидалися,— шия ж у нього подряпана. Звісна річ, хлопчаки. У неї двоє, то спасу від них нема, а там така орава! Молоді вони ще, дурні. Хай їх пани не дуже суворо карають: виростуть — самі порозумнішають.

То, виходить, правда, що діти кидали в дурника камінцями й подряпали йому шию?

— Як же це могло статися? Іде дорогою немічний, хворий чоловік. Він один, а вас сто п'ятдесят. Він недужий, а ви здорові. Він голодний, ви ситі. Він засмучений, а ви розважаєтесь. І в цього самотнього, голодного чоловіка ви кидаєте камінням? Що, колонія — це розбійницьке гніздо? Ні, цього не могло бути! Але ж ви не хочете сказати правду!

І тут сталося ось що: один з хлопчиків розплакався, другий заявив, що все розповість, навіть якщо його за це відправлять назад до Варшави; а цієї хвилини пролунав дзвінок, який скликав усіх на полудник.

Вперше за весь час ми йшли на веранду без пісень, з опущеними головами і мовчки сіли за стіл. Вперше ці-лушки роздали не по справедливості, а як довелося. Діти перезирнулись, проте ніхто не нагадав вихователеві, що цілушки роздали не за справедливим розподілом. Відразу після полудника діти прийшли повинитися:

— Ми скажемо правду.

Вони кидали шишками, але не в дурника, а в мішок, який він ніс за плечима. Кидали в мішок, як у мішень: хто влучить? Вони вчинили погано, не подумавши, і готові прийняти покарання.

— Ну гаразд: вас тут четверо. Ідіть усі четверо в залу і самі подумайте, як вас покарати.

Але тут об'явився і п'ятий:

— Я теж хочу піти в залу, пане вихователю.

— Чому? — здивувався вихователь.

— Тому що я теж кидав.

— Чому ж ти раніше не зізнався в провині?

— Я думав, нас відправлять до Варшави.

— І решта, мабуть, так думали, а зізналися ж. Ні, тепер уже пізно.

Четверо хлопчиків винесли самі собі такий присуд:

— Ми відсидимо три години в карцері й до кінця зміни не одержимо ні м'ячиків, ні шашок, ні доміно.

Присуд дуже суворий. Чи погодиться група з таким покаранням?

Ми знаємо, як часто діти кидають камінням у собак, котів, коней; ми знаємо, що вони глузують над п'яними й божевільними і дражнять їх. Діти вчинили погано, але вони не розуміли, що роблять. Тепер вони все зрозуміли, і нічого подібного більше не повториться.

Група більшістю в двадцять шість голосів проти п'яти звільнила винуватців від покарання.

За вечерею діти сиділи притихлі, але найсумнішим з усіх був той, п'ятий, який покинув товаришів у біді і тоді лише признався у своєму вчинку, коли пересвідчився, що покарання буде не надто тяжким.

Розділ вісімнадцятий

Равлик. Жаба. Адамський убив гедзя.

Гостинний хазяїн. Похід в Орловський ліс '

Равлику-навлику, висунь роги,

Дам тобі хліба па дорогу.

Довкола Фурткевича, який тримає равлика, з'юрмилося чоловік двадцять. Вони стоять зовсім тихо, навіть дихати бояться. Фурткевич сказав, що равлик обов'язково висуне роги, тільки має бути дуже тихо, а то нічого не вийде.

І равлик справді висунув роги. Це було чудово.

А потім діти порозбігалися, бо ж кожному кортить знайти равлика і казати йому:

Равлику-павлику, висунь роги,

Дам тобі хліба на дорогу.

Хтось знайшов мушлю, але вона виявилася порожньою.

— У ній, мабуть, жаба живе.

— От дурень, це в тебе в носі пуголовки живуть!

Райдужні бабки піднімаються над водою.

— Ой, які великі комарі!..

А тут хтось крикнув, що діти жабу спіймали. На спині в жаби чорні цяточки, ну просто красуня! Всі хочуть подивитись на чорні цяточки. Рішер дав потримати жабу Брифманові, Брифман — Бєді, а Беда, здається, не проти, щоб її привласнити. Як жаба застрибала, коли її випустили на волю!

Маленький Адамський шайкою вбив наповал гедзя. Було це так: гедзь налетів на маленького Адамського, видно, хотів його з'їсти. Адамський навтікача — гедзь за ним. Адамський зірвав з голови шапку і — лясь по гедзю. Гедзь мертвий упав на траву. Всі вітають Адамського з перемогою і з цікавістю розглядають убитого звіра.

Діти збігають з пагорба до річки або скочуються по трав'янистому схилу і знову видираються нагору.

Фуксбаум знайшов ягоду буяхів і дав товаришеві подивитись. Товариш ягоду з'їв, а натомість дав Фуксбаумо-ві гриб. Гриб довелося викинути, бо він отруйний.

А поряд у лісі росте чудовий папоротник з великим різьбленим листям.

Ми сідаємо й чекаємо сніданку.

— Там, де небо спирається на ліс, кінець світу,— каже один.

— Неправда, земля кругла, і в Америці люди ходять догори ногами.

Бромберг пробує ходити на голові, по-американському, його наслідують і інші. Всім хочеться пересвідчитись, чи може таке бути, щоб в Америці ходили догори ногами.

Ми дізнаємося, що можна писати: бук і Буг, перше — дерево, а друге — річка; дізнаємося, що в крамниці за два гроші продається доміно, тільки його ще треба вирізати й наклеїти на шматочки картону; дізнаємося, Що в Мар-гулеса є срібний годинник, який мама тримає в кбмоді.

— Ага, де ж пак, певне, й поряд із сріблом не лежав!

Маргулесів батько орендував фруктовий сад, у нього

було багато груш, вишень, слив і срібний годинник. Одного разу, коли батько сторожував уночі в саду, він застудився і скоро помер, а мама сховала годинник, щоб віддати синові, коли той виросте. І діти вірять, що в Маргулеса є срібний годинник.

Вихователь, пан Герман, пропонує заспівати хором, щоб діти відпочили перед сніданком.

Сніданок у лісі. Хлопці сперечаються, в якій групі черговий швидше роздасть хліб.

— У нас уже двадцятий одержав, а в них тільки чотирнадцятий,— кажуть вони з гордістю.

Економка приготувала дітям сюрприз — раптом з'явилася в лісі з відром води. А пити страх як хочеться — спека. На кожного припадає по півкухля. Незважаючи на спеку, в гилки грають усі. Не розгубити б тільки м'ячі на лузі. А через три дні похід в Орловський ліс по ягоди на весь день.

До Орловського лісу йти три версти з гаком. Перший відпочинок ,у березовому гаю, другий — на галявинці біля залізничного насипу, третій — коло засіяного конюшиною поля.

Ми сидимо при дорозі, і курява летить просто на наш сніданок.

— Ідіть, діти, на поле, тут он яка пилюга,— каже селянин.

— Та там же конюшину посіяно, потопчуть!

— Що там босі потопчуть? Гайда, хлопці! Моє поле, я дозволяю.

Польський селянине! Подивися краще на цих дітей. У місті їх не пустять у жоден сад, сторож мітлою прожене їх з двору, перехожий зіпхне з тротуару, кучер шмагоне батогом на бруківці. Адже це "Мосейки". А ти не женеш їх з-під придорожньої верби, де вони Сіли відпочити, і кличеш до себе на поле?

. Селянин весело й ласкаво усміхається дітям, а дітлахи обережно ступають по конюшині, щоб не завдати збитків гостинному хазяїнові.

Він розпитує дітей, що вони роблять вдома, у Варшаві, і пояснює, де в тутешньому лісі найбільше "ягод".

А "ягод" в Орловському лісі видимо-невидимо; суниці великі, червоні, — діти думали, що це малина.

За годину привезуть обід. Любі діти! Скільки ще хотілося б вам розповісти про те, чого ви не знаєте й чого не знає багато людей, хоча вони давно вже виросли.

Розділ дев'ятнадцятий

Некрасивий Аншель. Хто перший придумав вставляти листя в букети.

Хворий Сікора

Аншель дуже блідий і дуже некрасивий хлопчик — мабуть, найнекрасивіший у всій колонії. Товариші його не люблять, ніхто не хоче ходити з ним у парі, ніхто з ним не дружить.

Аншель завжди свариться, на будь-яку дрібницю скар-житься; а коли одержить доміно, розкладає його один на столі або загорне в носовичок і носить у кишені — сам не грає й іншим не дає.

Аншель багато їсть — певне, батьки йому сказали, що коли він багато їстиме, то стане здоровим і сильним. А некрасивому хлопчикові дуже хочеться бути здоровим. Тому він і побоявся їсти за обідом агрус, але й товаришам свою порцію не віддав.

Коли йде дощ, так приємно підкачати штани й чалапати по калюжах; вихователь хоч і сердиться, але ж у воду він не полізе — на ньому чоботи. А Аншель під час дощу кутається в свою пелерину або проситься в спальню.

Буває, що він зіпреться ліктем на стіл на веранді й засне, а вранці він молиться довше всіх і каже, що гратись по суботах у м'яч гріх. Але ж гра у м'яч — це не робота.

Одного разу Аншель нарвав букет квітів. Букет вийшов негарний: хирляві жовті квіти зібрано сяк-так — ну просто жмут бур'яну.

Грозовський теж любить жовті квіти, але зовсім інші; Адамський-старший вставляє в свої букети гарне зелене листя. Це Прагер перший придумав так робити. У Прагера очі голубі-голубі, він любить рвати незабудки й аїр, і він завжди сміється, навіть коли його хто-небудь образить. Тільки один раз заплакав, коли йому сказали, що батька, мабуть, вишлють у таке місце, де завжди холодно і сніг.

І Тирман, і Фром, і маленький Гуркевич уміють підбирати букети, а Аншель нарвав самого бур'яну — ну, не бур'яну, звичайно, та надто вже негарних квітів і листя.

Але якщо вони йому подобаються, кому яке діло? А діти вихопили у нього букет і порозкидали. І Аншель плакав.

Коли дорослій людині сумно, вона знає, що горе мине і знову буде весело. Коли плаче дитина, їй здається, що вона вже тепер завжди плакатиме й ніколи не втішиться.

Аншелеві замість втраченого букета хотіли дати гілку білого бузку, проте він не взяв; може, вважав, що негідний такої духмяної квітки, а може, побоявся, що бузок принесе йому нові прикрощі.

Діти не знають, що Аншель не народився сварливим і злим; спершу він був тільки некрасивий і кволий, і ніхто не хотів з ним гратись, а тепер він уже й сам нікого не любить і швидше викине агрус, ніж дасть його іншому.

Згодом, коли Аншель звик до колонії і навчився усміхатися, він уже не здавався таким некрасивим, але друга у нього, як і раніше, не було. Іноді тільки Сікора грав з ним у доміно.

Сікора теж хворий, але діти його люблять і охоче з ним граються. Вони розуміють, що Сікора недужий, а про Ан-шеля думають, що він просто завжди блідий і дуже злий.

Сікора хворий уже давно. Кажуть, він жив у сирій кімнаті, і в нього стали боліти ноги. Його поїли гіркими ліками і клали на серце лід, а коли нарешті біль і температура минули, здоров'я так і не вернулось.

І ось болі відновилися. Сікора дихає часто-часто й кашляє.

— Боляче,— тихо каже він і пробує усміхнутися, тому що йому не віриться, що в колонії можна хворіти.

Сікору поклали в постіль і дали йому дуже гіркі ліки. Він умить заснув. А ввечері, коли діти йшли в спальню, їм сказали, щоб вони поводились тихіше й не будили хворого.

— Значить, Грозовський не гратиме сьогодні на скрипці? — засмучено питають діти.

— Ні, грати сьогодні не можна. Сікора хворий.

І діти тихенько заходять до спальні, без шуму миють ноги, навіть жодного разу через рушники не посварилися, і біжать кожен до своєї постелі: обережно, навшпиньках, хоча всі босі. І чути лише: "Тихіше, Сікора спить".

І так було не один, а цілих три вечори підряд, тому що тільки на четвертий день Сікору винесли разом з ліжком на веранду. А ще через десять днів вій уже брав участь у війні; звісно, не як солдат, а як прапороносець польового госпіталю.

Розділ двадцятий

Вечірні концерти. Старенька сосна.

Скрипаль Грозовський і співаки

Увечері, коли діти вже лежать у постелях, Грозовський бере скрипку, стає посеред спальні і грає їм на сон. Нот він не захопив, але багато мелодій знав напам'ять.

Іде гомін по вершинах —

Ялини шумлять...

Співають струни скрипки, і в спальні тиша: діти слухають затамувавши подих. Тільки сосни за відчиненими вікнами перемовляються одна з одною, та іноді долетить до садиби звук дзвона, скликаючи людей з поля на вечерю.

Багатьох мелодій навчились у Грозовського сосни, і тепер вони підспівують йому тихо, ледь чутно, щоб не заважати скрипці, своїми тоненькими зеленими голочками.

Ліворуч від дому росте крива, горбата старенька сосна. Скільки прикрощів завдають їй ці хлопчаки! То залізуть на неї і розгойдуються на гілках, тому що це вже не сосна, а Корабель; то перетворять її в поїзд, то в коня, то в по-Жежну каланчу, то у фортецю. Але сосна на них не сердиться, вона терпляче жде вечора, коли знову заграє скрипка і заколише її своєю піснею.

У більшості дітей уже склеплюються повіки, але он у того очі широко розкриті, а цей обіперся об подушку і так, напівЛежачи, дивиться на товариша, що грає. Кожен Думає про своє, та, коли Грозовський хоче сховати скрипку, Вс!і просять зіграти що-небудь іще або повторити. . .

У Варшаві Гешель Грозовський пізно лягає спати, не п'є молока й може робити все, що хоче, бо він живе з сестрою, а сестра рідко буває вдома — вона доглядає хворих і іноді навіть ночувати не приходить. І в колонії Гешель хотів поводитись так само: пізно лягати спати й не пити молока. Тому спершу йому тут було трохи не по собі. Але його всі полюбили, і скоро він звик до нового життя. Коли будували фортецю, діти давали йому копати довше за інших. Маргулес подарував йому палицю, яку знайшов у березовому гаю, і навіть судді, коли Гешель провинився, винесли виправдувальний вирок.

Усі хочуть ходити з ним у парі, проте Гешель не може ні з ким іти поруч, він завжди відстає: шукає жовті квіти з довгими стеблами.

Якось одна дівчинка подарувала йому кілька гілочок жасмину, а іншого разу селянин дозволив нарвати букет гречки і ще дав червоний мак зі свого городу. Гречку Гешель поставив у вазочку для квітів, а мак носив з собою, поки не опали пелюстки.

Є в нас і троє співаків. Співають вони теж вечорами, перед сном. •

Пісня стелиться, немов ластівка, над самою землею, ніби пробує, чи дужі крила, і раптом сміливо здіймається під хмари і ще довго-довго

дзвенить у небі. А потім, стомлена, вертається на землю, до людей, і засинає затихаючи.

— Гарна пісня,— кажуть сосни,— тільки чому ми не розуміємо слів?

— Тому що це давньоєврейська пісня, її склали сотні років тому.

Коли Фріденсон, Розенцвёйг і Пресман співають утрьох, можна подумати, що це співає одна людина,— так зливаються їхні голоси. А хлопці ж зовсім не схожі один на одного.

Пресман серйозний і тихий. Він мало говорить, проте охоче слухає. Він хоче знати, як влаштовано термометр, який висить на веранді й показує, чи тепло сьогодні й чи можна йти купатись. Пресман — суддя. Він охоче пробачає і завжди знає, кому треба пробачити. Пробачати треба тим, хто ще малий і дурний, і тим, хто самотній і занедбаний, але злим пробачати не можна.

• Хіль Розенцвейг зовсім інший. Він завжди якийсь кислий, вічно чимось невдоволений: то мошка в око попала, то комар його так боляче Екусив, що сил немає терпіти, то йому пити хочеться, то твердо спати, то вода надто холодна, то накидку йому обміняли. І хто б подумав, що цей нудний хлопчисько, цей недотепа так співає!

А в третього нашого співака найкрасивіший голос, най-бідніші батьки і найвідважніше серце. Любий співаче, ти несеш у життя свою гарячу пісню й чисту душу! І якщо ти будеш візником, як твій брат, ти не станеш морити голодом коня, не станеш шмагати його батогом, примушуючи працювати над силу, хоча це буде й не твій, а хазяйський кінь...

Слава про наші вечірні концерти рознеслася далеко по світу. Знають про них і в бараках, і у фільварку, і в селі. Тому під вікнами завжди юрба

слухачів. Тут і Юзеф, і старий орендатор Абрам, і наймити, і дівчата з села, і наша старенька сосна.

— На сьогодні досить! Добраніч!..

— Добраніч!..

Розділ двадцять перший

Як маленький Адамський хотів, щоб його поважали, і що з цього вийшло.

Несправедливий присуд і історія про підборіддя, мило і бритву

Коли Гешель Грозовський провинився, суд виніс виправдувальний вирок.

А було це так.

Маленький Адамський, як відомо, старший по рушниках; він стежить, щоб на кожному ліжку рушник висів точно посеред спинки, і перед обідбм виносить на веранду три рушники витирати руки. Маленький Адамський заслужив, щоб його поважали, адже він "старший", а діти його поважати не хочуть: то той, то інший навмисно візьме та й почепить криво свого рушника, щоб розізлити малюка й дати йому зайву роботу; або не змиє як слід пісок з рук і брудними руками хапається за рушник.

— Ніхто мене не слухається! — скаржиться маленький Адамський,

Одного разу, щоб завоювати повагу дітей, він розповів їм дуже цікаву історію: нібито він був з батьком у фельд>-шера й бачив, як той намилював панам підборіддя і потім голив їх бритвою.

Старші не повірили.

— Це ти все сам придумав,— казали вони,— І зовсім ти не був у фельдшера.

— їй-богу, був.

— Ну, може, у фельдшера і був, але не бачив, як там намилювали милом підборіддя.

— Ні, бачив.

— Але ж бритвою їх не голили!

Маленький Адамський запевняв, що все, що він каже, істинна правда, проте діти нізащо не хотіли вірити, сміялися над ним і продовжували не слухатися, та ще й дражнили його всією цією історією з фельдшером, милом і бритвою.

І ось одного разу після обіду маленький Адамський побачив, як Гешель Грозовський підійшов до криниці й напився води. А пити воду з криниці заборонено.

— Ось постривай, я вихователю скажу, що ти воду пив!

Маленький Адамський думав, що Гешель злякається,

стане його просити, щоб нікому не говорив, і після цього завжди буде його поважати. А якщо його поважатиме Грозовський, то вже, звісна річ, і всі діти стануть слухатись.

Але Грозовський не тільки не став його ні про що просити, але ще й заходився лупцювати полотняною шапкою, а старшого Адамського, який

прибіг до брата на допомогу, звалив на землю і забив йому хворого пальця. У старшого Адамського палець зав'язано ганчіркою, він давно у нього болить і ніколи вже, певне, не заживе.

Про все це дізнався прокурор і віддав Грозовського до суду, а суд ухвалив несправедливе рішення: звільнив винного від покарання.

— Як ви могли ухвалити таке упереджене рішення? — допитувався здивований прокурор.

— Тому що він наш товариш,—відповіли судді.

— Ви могли не погодитись його судити, і тоді для цього обрали б інших суддів.

Нарешті сам Грозовський зажадав, щоб його справу переглянули і щоб судили його ті ж самі судді.

— Панове судді,— почав прокурор свою довгу промову,— перед вами складне завдання. За вашою ухвалою має бути покарано людину, яка користується вашою прихильністю. Але, можливо, ви і вдруге захочете його виправдати? Пам'ятайте, що несправедливий присуд підриває довір'я до суду. Подумайте, що скажуть ті, кому доведеться потім стати перед нещасними суддями. Вони скажуть: "Ми їм не віримо. Виходить, якщо в людини є скрипка і вона добре грає, то їй можна робити те, чого не можна іншим?" Нагадую вам, що Грозовський два дні тому забрав в одного з хлопців м'ячик, вчора насипав за комір Шатковському піску, а сьогодні скривдив братів Адамських. Не вони, а я його звинувачую на вимогу самого Грозовського. Грозов-ському неприємно, що ви пожертвували для нього своїм добрим іменем, неприємно, що його тепер усі можуть запідозрити в тому, що він злякався покарання і сам попросив вас ухвалити виправдальний присуд. Ви помилились, і ваше завдання — виправити цю помилку. Ще раз повторюю: заслужене

покарання буде звинувачуваному приємніше, ніж несправедливе виправдання.

Цього разу присуд був такий: десять хвилин "карцеру".

На доказ того, що він не сердиться, Грозовський обіцяв увечері довше звичайного грати на скрипці, а що він сам усвідомив свою провину, відсидів присуджені йому десять хвилин ув'язнення і не образився, то це був найкращий його концерт у колонії.

Маленький Адамський змирився нарешті з думкою, що він надто малий для того, щоб його слухали старші, і відтоді грається тільки з малюками, яким історія про намилені підборіддя дуже сподобалась.

Маленький Адамський зрозумів, що краще користуватись повагою серед рівних, ніж забиратися надто високо й терпіти глузування.

Найкраще в світі свято і могутня коржикова сила.

Туркеня розповідає казки, І

Живі картини

Ах, яке це буде свяго!

Такого свята ще не знав світ! Воно відбудеться ч^рез тиждень — через шість днів, тепер уже тільки через п'ятр — через чотири — через три — вже післязавтра — завтра}'

Бігова доріжка акуратно посипана піском. Обабіч, доріжки голубі, червоні й жовті прапори. /

На веранді завіса з ковдр, зроблена так майстерно, що, коли потягнути за-шнурок, вона розсувається сама, як у справжньому театрі.

Тільки б дощ не пішов, тільки б завісу не вкрали; тільки б за ніч не зник ліс разом з біговою доріжкою, тільки б не сталося нічого, що може перешкодити святу!

Але нічого не сталося. Після першого сніданку — купання, після другого почався крос.

Один вихователь подає сигнал старту, другий стоїть біля фінішу й відзначає, хто прийшов першим.

Кожна четвірка, перж.ніж стартувати, потирає долоні, а декотрі навіть плюють на руки, щоб бігти швидше.

Після кросу біг із зав'язаними очима — найкумедніший. Кожному хочеться прийти першим і страшно, що налетиш на дерево.

Потім біг з перешкодами. І нарешті — перетягування каната. Десятеро хлопчиків тягнуть праворуч, десять — ліворуч. Тягнуть так сильно, що, коли переможені не можуть більше втримати вірьовку і раптово відпускають її, переможці летять з усього маху на землю.

— Дивись, як я тягнув! — І діти показують один одному червоні долоні зі слідами вірьовки.

Чотири переможці з бігу біжать ще раз: той, хто прибіжить першим, буде королем, другий — королевою, третій і четвертий— пажами.

Шкода, що не можна підглянути, як переодягається королівське подружжя: економка завісила вікна хусткою. Але вже відомо, що навіть у пажів будуть корони, а король одержить шаблю і сурму пана Станіслава і зможе сурмити скільки захоче.

Перед верандою стоїть трон незвичайної краси, оздоблений ковдрами і прапорами.

— Ура!

Король веде під руку королеву; на королеві червона

в білу цяточку спідниця і біла блузка, яку пожертвувала праля. Пажі несуть шлейф королеви. Золоті корони виблискують на сонці. Тріумфальний марш відкриває кіннота; отут генералові Коцаржу, героїчному оборонцеві фортеці, й довелося бути конем.

Воістину незбагненні шляхи твої, господи!

За кіннотою виступає піхота. Всі салютують королю; пан Герман вибиває барабанний дріб на відрі, оркестр грає що є сили — гримлять накривки від каструль. Король на знак подяки за виявлені йому почесті сурмить щодуху, а потім запрошує всіх на веранду — людей і коней. Туди ж переноситься трон, і пан Мечислав має честь виступити зі своєю виставою перед королівським подружжям і гостями.

Завіса піднімається.

У чарівному ящичку з'являються і зникають дві карти; перерізана ножем вірьовка зростається від доторку чарівної палички, з чарівної чарки зникає червона кулька й опиняється за ворітьми у пажа. Але найцікавіший останній фокус.

Королева власноручно кладе в дерев'яний ящик два мідних гроші, і пан Мечислав виголошує закликання:

— Фокус, покус, чорна сило, поміняй мідь на срібло!

Але чорна сила надто слабка.

— Чорна сило, візьми на допомогу білу силу й поміняй мідь на срібло!

Проте чорна й біла сила надто слабкі.

1 зелена, і червона, і синя сили не досить могутні, щоб

зробити таке диво.

Нарешті комусь спадає на думку викликати коржикову силу.

— Фокус, покус, візьми на допомогу коржикову силу...

Два гроші зникли, королева здивовано хитає головою,

а король від захвату засунув палець у ніс.

Але тут Вольберг, який уміє вирізати човни з кори й тому вважає себе найрозумнішим за всіх, раптом закричав:

— Я знаю, у пана Мечислава сорок грошів у рукаві заховано.

Пан Мечислав засукав рукави і на вимогу короля показав фокус іще раз.

Як у справжньому театрі, опустилася завіса. Трон довелося розібрати і знову перетворити на супові казани. Вони потрібні для обіду.

А після обіду відбувся концерт.

Спочатку було прочитано спеціальний випуск газети "Михалувка", потім Гешель грав на скрипці, потім співа-ли, потім туркеня розповідала

казки: одну страшну, а другу таку смішну, що сам король зволив сміятись; і, нарешті, Ойзер Плоцький декламував свої власні вірші. Якщо в концерті й не вистачало рояля, то тільки тому, що в колонії рояля немає, а якби й був, все одно ніхто не вміє на ньому грати. Проте концерт і так вийшов неперевершений. А найкращі були казки туркені.

Туркеня — це Арон Наймайстер. На голові в нього півмісяць і у вухах півмісяці, сидить він на килимі по-турецькому, а поряд на столику горить свічка й відбивається в дзеркалі — можна подумати, що горять дві свічки.

Після концерту діти побігли в ліс: відпочити і обговорити те, що вже бачили й чули, і те, що ще відбудеться після вечері. Тому що після вечері будуть "живі картини". Що таке "живі картини", ніхто не знає — отже, це щось дуже цікаве.

Вже зовсім споночіло. Всі сидять на лавах, як у театрі. На перших лавах — малюки, далі — старші; всі, хто не помістився,— на столах.

Завіса піднімається, проте ще нічого не можна роздивитись. Та ось знову сцену освітлює червоний бенгальський вогонь,

Картина перша. Сидить боса дівчинка і продає сірники. А над нею Мороз, із довгою сивою бородою, з торбиною за плечима. Мороз дістає з торбини пригорщу снігу й сипле на дівчинку. Дівчинка засинає, а Мороз покриває її всю білим пухнастим снігом. Бідна дівчинка вже ніколи не продаватиме сірники.

Друга картина. На сцені в цілковитій темряві сидять люди різних ремесел: швець, коваль, кравчиня, садівник, столяр, торговка. Та ось на підвищенні з'являється День, весь у білому, з червоними крилами і смолоскипом у руках,— час до роботи! Столяр пиляє, коваль б'є молотом, кравчиня шиє, садівник підрізає сухе гілля, а діти співають:

Старий коваль замахнувся: Бух, бух, бухі Бородою обвинувся,

Зух, зух, зух!

Оцінки з поведінки.

Собака пробачає Грінбаума, а Бромберг одержує п'ятірку

Раз на тиждень вихователь ставить оцінки з поведінки, В колонії це дуже важко. В школі вчитель завжди знає, хто бешкетує, підказує або прогулює уроки. А в колоні! хлопець може наколобродити, а вихователь про це й не дізнається. Тому найкраще, коли кожен сам говорить, яку оцінку заслужив, бо ж йому добре відомо все, що він устиг накоїти.

— Фурткевич, скільки тобі поставити з поведінки?

— Четвірку, пане вихователь. .

— Чому четвірку, а не п'ятірку? — допитується вихователь.

— Тому що я пив воду з криниці й запізнився на обід.

— П'ятірку, пане вихователь, п'ятірку!

А Тирман усміхається своєю доброю усмішкою і, коли всі затихають, додає серйозно:

— Він виправиться, він тепер буде слухняним!

Фурткевич був на цьому тижні черговим кравцем і пришив багато гудзиків. Правда, він пив воду з криниці, та все ж він заслуговує п'ятірки...

— Фрідман Рубін, а тобі скільки поставити?

Стало так тихо, як у середу за вечерею, коли їли яєчню.

Бідний Рубін, весь тиждень він так добре поводився, жодного разу ні з ким не побився, а це не так легко, і раптом саме сьогодні хтось крикнув йому: "Циган!" Рубін хотів дати кривднику по шиї, та влучив по носі, а всім же відомо, що з носа тече кров. Бідний Рубін, як йому не пощастило!

— Може, тобі нічого не ставити, і якщо наступного тижня добре поводитимешся, то зразу дві п'ятиріки одержиш?

— Не хочу! — каже Рубін. Він вважає, що краще тут-таки четвірку, ніж колись п'ятірку.

— А навіщо він кричав "циган"? — вставляє Фурткевич, який по собі знає, як важко не дати по шиї за "цигана": Фурткевич рудий і з цього приводу мав уже не одне зіткнення з хлопцями.

Врешті і Фрідман одержує п'ятірку, а Тирман знову запевняє:

— Пане вихователь, він більше не битиметься, він виправиться!

Не відразу вирішилась і доля Едельбаума, тому що він зануда, у все втручається і ' Любить розпускати всілякі страшні чутки:

— Пане вихователь, хлдпці Фрому ногу відірвали!

— Неси сюди ногу, як-небудь приклеїмо,— каже засмучений вихователь. ■. , , ,

А потім виявляється, що ніхто Фрому ногу не відривав, простб він упав і плаче.

Вдруге Едельбаум прибіг і сказав, що циганка вкрала двох хлопчиків, а насправді ця жінка була зовсім не циганка, а полька і діти були сільські, а зовсім не колоністи. Вони йшли всі втрьох лугом, ніхто нікого й не, думав, красти. : ' 1 ■ — ■ і

На щастя, Едельбаум завжди підбирає бите скло на доріжці й перед верандою, і лише завдяки йому діти не калічать босих ніг, а то не бачити б йому п'ятірки з поведінки! '

У кожного свої заслуги.

Флегер добре придумує ігри, Клейман сидить за обідом між двома зірвиголовами, і тому за столом немає бійок. Ейно, коли було холодно, віддав некрасивому Анше-леві свою накидку. Правда, за кожним рахується і щось погане, але ж на світі немає людей без вад! І число п'ятірок з поведінки дедалі зростає.

Як було б добре, якби вся група могла одержати п'ятірки! Та навряд чи це можливо.

Гольдштерн сказав Ельвінгу:

— Щоб ти осліп!

П'ятірка Гольдштерна висіла вже на волоску, добре, що Ельвінг пробачив йому, і тим охочіше, що сам був винен — підказував противникові Гольдштерна, коли той грав у шашки.

Зісбренерові треба виправити оцінку за минулий тиждень. Він одержав четвірку, тому що підставив одному хлопчикові ніжку.

І справді, з'ясовується, що той, хто розбив коліно, впав сам, тому що біг і хотів розминутися з Зісбренером.

— Чому ж ти нам нічого не сказав? — дивуються діти.— Ти міг би одержати п'ятірку, як і решта.

— Ви ще тоді мене не знали й могли подумати, що я брешу, то нехай уже краще четвірка.

Ви бачите тепер, як важко в колонії справедливо поставити оцінку.

Лишилося тільки двоє: Бромберг і брат Боруха Грін-баума, Мордко. Якщо й ці двоє одержать по п'ятірці, то у всієї групи буде "відмінно".'

Знову западає глибока тиша.

— Грінбаум Мордко. Нехай брат за нього скаже. Скільки йому поставити?

, Пане вихователь,— каже брат Мордка,— будь ласка, мені дуже хотілося б, щоб у нього була п'ятірка. У мене серце розривається, коли я бачу, який він хуліган.

Як вчинити з Мордком? Всі йому пробачили, навіть вихователь пробачив; але він кидав камінцями в собаку... Як дізнатися, чи прощає йому собака?

Собака сидить у будці, прив'язаний на ланцюгу. Якщо Мордко не побоїться, підійде до неї і дасть їй м'яса, а собака це м'ясо візьме — значить, не сердиться.

Ідемо. Видно, сьогодні щасливий день — усе нам вдається!

Собака в прекрасному настрої. Вже здаля крутить хвостом. М'ясо з'їв, двічі облизнувся, і з очей видно, наскільки щиро пробачив завдану Мордком кривду, що охоче з'їв би не одну, а цілих три таких порції.

Отже, Мордко одержав право на п'ятірку. Лишається один Бромберг.

— Скажи, Бромберг, що ти зробив поганого?

— Чіплявся за підводу й сідав верхи на коня.

— А ще що?

— Ходив по даху веранди.

— Ще?

— Коли я знайшов у себе в супі круглу перчинку, я її облизав і кинув Рашерові в тарілку.

— Ще?

— Забрав накидку в Бєди й налив на стіл молока, щоб і стіл напився.

— Що ще?

Бромберг думає.

— Відкрутив в умивальнику кран і обізвав Вайнштейна сарделькою.

— Ще?

— Дряпав по столу виделкою і не хотів заслати постіль. І шмагонув Шарочка шлейками. І загубив носовичок.

— Ще що?

— Не хотів їсти хліб, а тільки цілушку. І штовхнув Фішбіна в яму для картоплі.

— А бився скільки разів?

— Не пам'ятаю.

— Про сосну ще нічого не сказав.

— Ага, сосну зламав.

Діти невесело слухають, а Бромбергові все дарма, тільки усміхається.

— Тирман, як тобі здається, скільки йому поставити?

— Він буде слухняним,— каже Тирман.

— То скільки ж йому поставити?

— Не знаю,— каже Тирман, хоча видно, що і йому, і всій групі дуже хочеться поставити Бромбергові п'ятірку. Тільки ніхто не сміє про це сказати.

— Кепсько, кепсько... Чарнецький, скажи ти, скільки Бромбергові поставиш з поведінки?

Чарнецький — друг Хаїма Бромберга, тому всі погляди звертаються до нього.

— Ну, скажи — скільки?

— П'ятірку,— каже Чарнецький, і дві сльозинки котяться у нього по щоках.

— П'ятірку, пане вихователь, п'ятірку! — кричать діти.

І Тирман додає:

— Він виправиться, він буде слухняним!

І справді, Бромберг виправився. Аж до вечора він ходив серйозний, не бешкетував, та видно було, що йому не по собі. Він ходив у своїй п'ятірці з поведінки, як у черевиках, які тиснуть, так що вихователь навіть злякався, аби Бромберг не захворів від надмірної покірливості.

А на другий день він побився з Бедою і після обіду рішуче заявив:

— Пане вихователь, я більше не хочу мати п'ятірку!

— Чому?

— Тому що вона мені набридла.

Коли ми приїхали до Варшави, мати Бромберга на вокзалі допитувалася:

— Як поводився мій Хаїм?

— Добре,— відповів вихователь,— тільки він надто тихий.

Мати глянула на вихователя з подивом, та, бачачи, що він сміється, і сама розсміялася.

— А я вже подумала, чи не зачарував його хто там.

І вона була вдячна вихователям, що вони не сердяться на її шалапута.

Розділ двадцять четвертий

Поет Ойзер. Вірші про шевця, про коваля і про повернення додому

Ойзер Плоцький декламував на концерті свої вірші. Хлопчикам здавалося дивним, що можна писати вірші не з книжки, а з голови.

Власне, Ойзер пише не з голови, а те, що він бачить і чує.

Наприклад, вірш про шевця.

У бідного шевця довго не було роботи, отож він нічого ; й не заробляв. Ходив, шукав роботу — не міг знайти. Нарешті швець одержав замовлення — як він зрадів! Але, щоб виконати замовлення, потрібна шкіра, шкіра грошей коштує, а де їх візьмеш? Пішов швець до знайомих, просить грошей позичити. Одні не хочуть, інші не можуть, тому що самі бідні. Став швець у замовника завдаток про— І сити, а замовник не дав. І не зміг швець виконати замов— 1 лення, бідний, бідний швець. :

Ойзер знає цього шевця: він у їхньому домі живе. Ойзер] пам'ятає, як він ходив без діла,— як одержав роботу, як і клопотався про гроші, та так їх і не дістав. Ойзер усе 1 пам'ятає, от і написав про це вірші...

Інший вірш про коваля, який вдень і вночі б'є молотом по залізу, а молот співає йому пісню про людське щастя.

Якось раз, коли ми йшли на водяний млин, ми дорогою завернули до кузні.

Коваль бив молотом по розпеченому залізу, і діти вперше побачили, як робляться підкови. До кузні ходили всі, але один тільки Ойзер написав потім вірш. Він один почув у гуркоті заліза мелодію — пісню про людське щастя, тому що тільки він один був поетом.

А ще Ойзер написав вірш про ліс. У лісі людина стає здоровою і сильною; але не всі можуть жити в лісі, тому вони такі бліді й сумні.

Про кого думав поет, коли писав ці вірші?

Мабуть, про батька.

Ойзерів батько робить скакалки, повіддя, пояси й прикраси для суконь. Коли він був здоровий і багато заробляв, його дочка, старша сестра Ойзера, ходила до школи. Але тепер він весь час кашляє, а поїхати в ліс, де б він одужав, не може.

Батько й мати часто згадують добрі давні часи, коли дочка ходила до школи. У школі була добра вчителька, дуже добра, і діти її любили. Тепер батько хворий, школу закрили, вчителька виїхала далеко, в Америку, і там її, мабуть, люблять діти.

А як хотілося б Ойзерові вчитись! і

Ойзерові не подобаються галасливі ігри, зате він любить слухати цікаві казки й оповідання. Він знає, що вихователь його любить, проте ніколи нічого в нього не попросить: ні прапорця, ні м'ячика, ні гарної виделки, ні цілушки. Ойзерів батько, він сам, його старша сестра,

мама — всі вони горді й не люблять, не хочуть ні про що просити.

Коли маленька Ойзерова сестричка лежала в лікарні, їм усім дуже хотілося провідувати її щодня. Не можна, до хворих дітей приходять тільки тричі на тиждень.

Наближався день повернення до Варшави,, і діти тішились, що знову побачать батьків, братів і сестер і про все їм розкажуть: що робили в колонії, як купалися, гралися, захищали фортецю. Ойзер написав свій останній вірш: "Діти радіють, що вертаються додому і змінять зелений ліс на сирі стіни. Квіти усміхаються сонцю, та вже близько зима, а взимку квіти в'януть".

Найохочіше Ойзер пише про ліс, про те, як світить сонце, цвітуть квіти. Зиму він не любить, тому що зима завжди сумна.

Розділ двадцять п'ятий Сюрприз.

Останній захід сонця і остання казка

Діти просять, щоб дорослі не ходили на узлісся, тому що там готується сюрприз. Вони безперервно щось носять, складають, прилаштовують і, коли все буде готово, покличуть самі. Клопоту з сюрпризом, либонь, багато, тому що готовий він буде тільки підвечір. Юзефові довелось дати їм цілих дві мітли: за це вони дозволять йому першому подивитись на сюрприз, тільки нехай він нічого не каже вихователям.

Це останній день в колонії, і тепер уже тільки й розмов, що про Варшаву.

Топчо лишив удома голубів — чи не полетіли куди? У Шидловського мама була хвора — чи одужала? Топчо хвалиться, що вміє дим від цигарки пускати через ніс і ще підкидати шматок хліба й ловити його ротом. Пливак уміє класти ногу за голову й далеко плювати крізь зуби.

Фрідман свистить у два пальці й вивертає повіки — дуже страшно! Все сьогодні востаннє: і купання, і обід. У тарілках лишається багато каші, навіть молоко не все випите; де вже тут їсти кашу, коли завтра — додому!

Зозуля кує на прощання з п'яти годин ранку.

"Ку-ку, прощавайте, діти, ку-ку, я не вмію гарно співати, але прощаюся з вами як можу — коротко й сердечно".

Діти вже переодяглися в свій одяг, і важко повірити, що Тирман, Фрідесон, Чарнецький ходять у довгополих піджаках. На маленькому Соболі нарядний костюмчик, і в ріжках комірника по дві золоті зірочки; так його нарядила в дорогу сестра-кравчиня.

Діти чистять черевики, щоб не соромно було показатись на вокзалі. Милі, добрі діти, вас тут було так багато, і, хоч ви без угаву бешкетували, ніхто з вас ні разу не зробив нічого по-справжньому поганого! Які ви зворушливі в цій дружній метушні, яку зчинили, щоб влаштувати нам на прощання сюрприз!

— Пане вихователь, усе!

— Пане вихователь, готово!

Праворуч, на узліссі, де ми щодня прощалися з призахідним сонцем, діти влаштували щось на зразок великого гнізда з гілок, каміння й піску, виклали гніздо сосновою глицею, вистелили мохом і оздобили квітами.

— Лелече гніздо.

— Не гніздо, а ложа,— каже один хлопець, який бував у театрі, тому що його батько токар якось одержав там роботу.

Останній захід сонця.

Сонце вже втратило своє проміння, вузенька хмарка перетнула сонячний диск на дві половини.

— Останній захід сонця,— кажуть діти.

Завтра в цей час вони вже будуть у Варшаві, а там не буває такого заходу сонця. У сутінках на вулицях з'являється чоловік з довгою палицею й запалює потворні жовті ліхтарі. Чоловік переходить з одного боку вулиці на другий, завжди бідно одягнений, у чорному, і обличчя його в темряві не можна роздивитися. Це він перетворює в місті день у ніч.

А в Михалувці ясне сонце в пурпурових шатах гасить день і запалює ніч. Сонце сідає все нижче й нижче, ховається за землю і поступово зникає: чимраз менший і менший шматочок диска.

— Все,— кажуть одні.

— Ні ще,— заперечують інші.

І ось уже світяться тільки маленькі іскорки...

У цей останній вечір народилася остання колоністська казка про останній захід — дивна казка без кінця...

А може,., не вертатися до Варшави? Може, стати парами, взяти прапорці і з піснею вирушити в дорогу?

— Куди?

— До Сонця.

Довго доведеться йти, але хіба це погано? Спатимемо в полі, а на життя зароблятимемо як зуміємо. В одному селі Гешель зіграє на скрипці — і нам дадуть молока, в іншому Ойзер розповість вірш або Арон

цікаву казку — і нам дадуть хліба. Де-небудь заспіваємо хором або допоможемо в полі.

Для кульгавого Вайнрауха ми зробимо візок з дощок і, коли він стомиться, повеземо його на візку.

— Ми будемо йти довго-довго, будемо йти, йти, йти...

— А потім що?

Але тут пролунав дзвінок, який скликав усіх на останню вечерю, і казка лишилася без кінця...

А вранці ми вже були на дорозі до Варшави.